10

CARVILIA DEFENSA

s. DE

UXORE STERILI

DISSERTATIO HISTORICO-JURIDICA

QUAM

DIVINIS SUB AUSPICIIS

EX DECRETO

ORDINIS JURIS-CONSULTORUM

PRO LICENTIA

GRADUM DOCTORIS

IN UTROQUE JURE RITE OBTINENDI

AD D. JOVIS XVI. AUGUSTI A. R. S. MDCCLXXXVII.

SOLEMNI CENSURÆ SUBMITTIT

FRIDER. REINHARDUS KUGLER

ARGENTINENSIS.

H. L. Q. C.

ARGENTORATI,

Typis JOH. HENRICI HEITZ, Univerſ. Typ.

ILLUSTRI LARGITIONIS

QUA

JOH. JACOBUS FRIDIUS

ARGENTINENSIS OLIM SYNDICUS

MEMORIAM SUI

STABILIVIT

DISPENSATORUM COLLEGIO

VIRIS

DE RE PUBLICA ET LITERARIA

OPTIME MERITIS

PATRONIS ATQUE FAUTORIBUS

ÆTERNO PIETATIS CULTU

PROSEQUENDIS

PRIMITIAS HASCE STUDIORUM

IN GRATISSIMI ANIMI PIGNUS

D. D. D.

AUCTOR.

CONSPECTUS DISSERTATIONIS.

PRÆFATIO.

PARS GENERALIS.

I. Finis Creationis. I. II.

II. Indoles Hominis. III — V.

III. Principia Juris Naturæ de Matrimonio.

1. Ejus finis generalis, Mutuum Adjutorium. VI.
2. Ejus Definitio. VII. VIII.
3. Ejus finis ſpecialis, Procreatio ſobolis. IX — XV.

IV. Principia Juris Divini Poſitivi de Matrimonio.

1. Ejus finis generalis. XVI.
2. Ejus finis ſpecialis. XVI — XVIII.

V. Perpetua matrimonii natura ac indoles.

1. Jure Naturali. XIX. XX.
2. Jure Divino Poſitivo. XXI.

VI. Principia de Divortio. XXII.

1. Juris Naturalis. XXIII — XXIX.
2. Juris Divini Poſitivi. XXX.

PARS SPECIALIS.

I. Sterilitatis Etymologia. §. I.

II. Ejus Definitio & Diviſio. §. II.

1. Apud Medicos.
2. Apud JCtos.

)(

III. Ejusdem Probatio. §. III.

IV. An Sterilitas juſta ſit cauſa Divortii.

1. Jure Naturali. §. V.

2. Jure Divino Poſitivo.

1) Veteris Teſtamenti. §. VI.

2) Novi Teſtamenti. §. VII.

3. Jure Romano.

1) Sub Regibus. §. IX.

2) Libera Republica. §. X.

Exemplum primum Carviliæ. §. XI.

3) Sub Impp. Gentilibus. §. XII.

4) Sub Impp. Chriſtianis. §. XIII.

4. Jure Canonico. §. XIV.

5. Jure Hodierno.

1) Apud Catholicos.

Speciatim in Gallia. §. XV.

2) Apud Proteſtantes. §. XVI.

V. Exempla ex hiſtoria petita.

1. Extra Galliam. §. XVII. & XVIII.

2. In Gallia. §. XIX.

1) Dagoberti I. divortium duplex. §. XX.

2) Caroli M. §. XXI.

3) Lotharii II. §. XXII.

4) Ludovici XII. §. XXIII.

5) Henrici IV. §. XXIV.

PRÆFATIO.

PRÆFATIO.

Expedit omnino, ad conſequendam, quantum mortalibus datum eſt, ſolidam rerum divinarum ac humanarum notionem, earum origines ſcrutari ac fines; quorum cognitione quis deſtitutus, facile eo delabi poteſt, ut finem inepte putet, quem nunquam naturæ auctor ſibi propoſuerat. Hæc veri curatior indagatio, ut in aliis omnibus, multifarios afferre poteſt fructus, ita præprimis in Jurisprudentiæ noſtræ ſtudio, maxime neceſſaria eſt, cum omni modo, ad ipſas legum ac cauſarum deciſiones, non parum faciat, ſi probe inveſtigemus, unde hoc vel illud originem trahat, quique ſint rei cujusque fines, quos æquus & bonus Legislator ac Judex attendere debeant. Procul dubio eadem hæc principia æqui & juſti, ultra & citra quæ jus transformatur in injuriam, pro norma principali

erunt aſſumenda, ſi de matrimonii natura ac fine quæſtio oritur.

Prima quæ unquam inter homines exſtitit ſocietas, fuit conjugalis, eſtque illa coæva communibus noſtrûm parentibus, preſſoqué ipſam generis humani originem ſequitur pede. Quo magis autem neceſſarium & ſummis æque ac infimis commune hujus ſocietatis eſt vinculum; eo majori ſtudio in id omnino enitendum, ut officia hominum & hac ex parte probe determinentur & certi ac indubitati fines quoad jura matrimonalia ſtabiliantur. Duplex nobis ad hancce cognitionem obtinendam, ſtrata eſt via princeps, Lex naturæ & Revelatio; quibus omnia, ab humanis legislatoribus de conjugio ſancita, tanquam lapidi Lydio applicanda erunt, ſi modo ad altiorem æquitatis ac juſtitiæ gradum adſcendere velimus. Quemadmodum autem bene contracti matrimonii, innumera eſſe poſſunt ac ſolent commoda; ita infauſto numine celebrata conjugia, calamitatum humanarum non raro longam nectunt ſeriem.

Hinc, dolenda omnino divortiorum origo & frequentia, quibus mortales ab infelici ſeſe conjugio liberare legibus etiam ſuffragantibus, tentarunt ſi probabiles viderentur adeſſe cauſæ; quales modo plures, modo pauciores admiſerunt Legislatores, prouti matrimonii jura ac officia vel latiora vel ſtrictiora putabant. In examinanda autem harum cauſarum juſtitia, multa quidem multorum obvia fuere ſcripta; inter quos tamen nullum adhuc inveni, qui ex profeſſo quæſtionem, an ſterilitas uxoris inter juſtas ſit divortiorum cauſas ponenda, *tractaverit? cum tamen illa,*

primo ſtatim intuitu, gravis admodum magnique momenti non poſſit non videri, non inter privatos ſolum ac ſubditos, verum etiam inter perſonas illuſtres imo & in cauſis ipſorum Summorum Imperantium uſum inſignem habitura. Etenim ſi matrimonium, noniſi ſocietas eſt maris ac fœminæ ſobolis procreandæ cauſa inita, quam matrimonii definitionem Doctores Juris Naturalis plerique & tantum non omnes tradere ſolent, quæſtio iſta hoc Jure dubio procul affirmanda eſt, cum certe uxor ſterilis liberos procreare non poſſit adeoque finem matrimonii, quem principalem putant, adimplere nequeat. Verum cum, uti mihi quidem videtur, ſocietatis conjugalis finis latius pateat, nec ſola procreatione ſobolis contineatur, ſola uxoris ſterilitas etiam Naturali Jure juſtam divortii cauſam conſtituere nequit; quam ſententiam ſpeciminis Academici loco, pro viribus defendere animus eſt.

Inſtituti ratio hæc erit, ut prius in Parte Diſſertationis generali, principia generaliora de matrimonii natura ac indole tradam: in ſpeciali dein, ſecundum præcepta, tum ſanæ rationis, tum Juris Divini Poſitivi, Civilis, Canonici nec non Hodierni diſquiram, an uxor ſterilis jure dimitti poſſit? ac tandem exempla quædam Regum ac Principum quæſtionem hancce illuſtrantia ex hiſtoria ſubjungam.

Divinum Numen ut conatibus meis faveat ſupplex precor; Lectoris autem benevoli æquam juvenilis laboris rogo cenſuram.

PARS GENERALIS.

I. Finis ob quem Deus optimus maximus orbem terrarum, uti alia omnia, creavit, eſt, tum ejus omnipotentiæ ac ſapientiæ manifeſtatio, tum etiam ejusdem benignitatis ac beneficentiæ erga creaturas demonſtratio.

II. Ad huncce finem obtinendum, ei principem habitatorem dedit Hominem, anima rationali ac corpore præditum; quorum ope ipſe auctoris ſui omnipotentiam ac ſapientiam colere & venerari, media, ad eos beatitudinis gradus, quorum capax eſt, adſcendendi, cognoſcere, & ſic innumeris cumulatus beneficiis vitam beatam ac felicem tranſigere poſſet.

III. Providus autem hujus univerſi fabricator, in condendo homine, diverſi ſexus eum eſſe voluit, maſculum ac fœminam: quorum qualitates quidem eſſentiales, eæ ſcilicet, quæ hominem efficiunt hominem ac creaturam a cæteris animantibus diſtinctam, utrique ſexui ſunt communes ac inter ſe conveniunt; in aliis autem multum a ſe invicem differunt.

IV. Ita corporis machinam ſi adſpicimus, illam maris robuſtiorem ac ardui laboris magis patientem eſſe fœminea, nemo inficias ibit. Quod ad animam, hominis partem nobiliorem, attinet, cujus tutelæ quaſi commiſſum eſt cor-

pus; facile & in ea, pro ſexus diverſitate, diſtinctas deprehendimus modificationes. Mares videmus indole regulariter auſteros, graves, intrepidos; fœminas contra indole lætas, feſtivas, timidas.

V. Quamvis autem ita Creatori ſapientiſſimo placuerit, diverſam formare maris & fœminæ naturam ac indolem; utrique tamen ſexui ſimul mutuum quendam amorem inſevit, ſive voluntatem propenſiſſimam, qua unus alterius ſocietatem ac conjunctionem vehementer appetit, mutuæ felicitatis fruendæ ac promovendæ cauſa.

VI. Societatem hanc maris ac fœminæ, vulgo *matrimonium*, rectius *conjugium* vocamus; cujus adeo finis in eo conſiſtit, ut conjuges, non ſolum omni ea felicitate, quæ ex diverſi ſexus conjunctione obtineri poteſt, utantur fruantur, verum etiam in mutuo adjutorio, ut unus alterius felicitatem pro viribus quidem, aſt indefinite ac omni juſto modo promovere ſtudeat: qui finis ei adeo eſt eſſentialis, ut ſine eo nullum verum conjugium intelligatur.

VII. Hinc conjugium, ſi ſecundum ea, quæ vel ſola ſana ratio nos docet, definiri debet, videtur eſſe *conſortium omnis vitæ, tam ſecundæ, quam adverſæ fortunæ inter conjuges communicatio.*

VIII. Unde porro ſequitur, eos, qui ſecundum jus naturæ conjugium definiunt, per *ſocietatem maris ac fœminæ, ſobolis procreandæ ac educandæ cauſa contractam*; univerſum ſocietatis conjugalis ambitum minime exhaurire, nec veram ejus naturam ſiſtere.

A 3

IX. Mutuum iſtud adjutorium, finem matrimonii generalem conſtituens, varios ſub ſe continet fines ſpeciales, tot ſcilicet, quot diverſæ dantur felicitatis ſpecies, quæ in ſocietate conjugali obtineri poſſunt.

X. Ipſum vero dictamen ſanæ rationis, nos jam docet, inter hos fines conjugii ſpeciales, primarium quendam locum tenere procreationem ſobolis, atque huic arctiſſimo conjunctam vinculo, ejusdem educationem; quæ quippe utriuſque conjugis perfectionem ac felicitatem inſigniter augere ac promovere poſſunt.

XI. Præterea Creator ſapientiſſimus, non ſolum utrumque ſexum ita formavit, ut ex ejus conjunctione procreatio quoque ſobolis humanæ & per eam propagatio generis humani obtineri poſſit; verum etiam, ad hunc finem eo magis obtinendum, utrique ſexui ardentiſſimum indidit ſtimulum, ad conjunctionem iſtam appetendam.

XII. Unde omnino ſequitur etiam ex voluntate Creatoris, procreationem ſobolis humanæ eſſe finem conjugii: adeoque conjuges graviſſime atque contra intentionem divinam peccare, qui conjugalem celebrant ſocietatem, animo procreationem ſobolis vitandi.

XIII. Quamvis autem hic finis ſpecialis, conjugio regulariter inſit, tamen ei non eſt ſubſtantialis nec perpetuus, ut eſt mutuum adjutorum, ſed ab eo etiam abeſſe poteſt, ſalvo conjugio.

XIV. Ita ceſſat quandoque hic finis, ſi ambo conjuges,

aut alteruter eorum inhabilis eſt ad eum obtinendum; veluti ſi maritus impotens ſit, aut *uxor ſterilis.*

XV. Ita quoque finis iſte plerumque ceſſat in iis, qui ſocietatem conjugalem ineunt, ad eam jam ætatem provecti, qua ſpem de procreanda ſobole vix amplius fovere poſſunt; quos tamen ſi mutuum adjutorium ſibi propoſitum habent, juſto in conjugio vivere nemo facile negabit.

XVI. Quæ ita ſana ratio de fine conjugii nos docet, egregie confirmantur, ſi *Jus divinum poſitivum* adimus: quippe quod procreationem ſobolis, quidem etiam tanquam finem quendam conjugii conſiderat; *GENES. I*, 28. paulo poſt tamen, nimirum *GENES. II*, 18 *ſqq.* ſat clare docet, mutuum adjutorium primarium ac ſubſtantialem eſſe ſocietatis conjugalis finem.

XVII. Nec obſtat, quod illud commemoret procreationem ſobolis ante mutuum adjutorium, de illo ſtatim *Cap. I.* de hoc demum *Cap. II.* verba faciens: hoc enim ex analogia utriusque capitis explicandum eſt.

XVIII. In *Capite I.* Moſes hiſtoriam totius creationis in compendio ſiſtit, ac ſimul indicat modos, quibus orbis creatus ex voluntate Creatoris ſeſe conſervare, atque non ſolum vegetabilia & bruta animantia, ſed & homines, genus ſuum propagare debeant. In *Capite II.* dein ſpeciatim ac diſtinctius de creatione hominis ſermo inſtituitur, ac de Eva additur, eam Adamo a Deo in adjutorium datam eſſe, nec amplius procreationis ſobolis, in hoc capite, ulla ſit mentio. Quin potius in eodem hoc capite ſocietas

conjugalis ita explicatur, ut illa quidem mutuum adjutorium omnino contineat, nullum vero peculiarem ac neceſſarium reſpectum ad procreationem ſobolis habeat. Ita enim ipſi Adamo in *commate* 24. conjugium videtur eſſe conſortium omnis vitæ, vinculum arctiſſimum, quod conjuges mutuo ſtringit, ac cui quodcunque aliud cedere tenetur; *hinc vir deſeret patrem & matrem & adhærebit uxori ſuæ, & erunt duo in carne una.*

XIX. Porro ſi vel *ſolam ſanam rationem* conſulimus, jam ſatis adparet matrimonium ex voluntate Creatoris ad certum tempus contrahi non poſſe; ſed ſua natura eſſe perpetuum, ad dies vitæ utriuſque conjugis duraturum, ſiquidem amor conjugalis, qui præcipuum ejus fundamentum conſtituit, ſua natura nullum certi temporis menſuram admittit, cujus lapſu exſpiret: quin potius in dies eo majora capit aut ſaltem capere debet incrementa, quo diutius conjuges in matrimonio jam vixerunt, ſibique fidem conjugalem mutuo præſtiterunt.

XX. Improbat itaque ipſa ſana ratio, diſſolutionem conjugii etiam utriuſque partis conſenſu faciendam, tanquam naturæ conjugii contrariam: imo ſecundum ejus naturam talis diſſolutio nequidem cogitari poteſt.

XXI. Etiam *Jure divino poſitivo*, conjugium perpetuum eſſe, ac non niſi morte alterutrius conjugis diſſolvi debet; *Genes. II*, 24. *Matth. XIX*, 6. 1 ad *Corinth. VII*, 39. Unde & hoc jure conjugium mutuo conſenſu eo minus diſſolvi poterit,

poterit, quo magis illud nos edocet, ipſum Deum conjugalis ſocietatis eſſe auctorem & maſculum ac fœminam in matrimonio conjunxiſſe; *quod autem Deus conjunxit, homo ne ſeparet* MATTH. XIX, 6.

XXII. Multo magis itaque damnat utrumque Jus divinum, tam naturale, quam revelatum, divortia ſive illas diſſolutiones conjugii, quæ una parte invita fiunt.

XXIII. Annon tamen hæc regula aliquas admittat exceptiones & annon, tam Jure divino naturali, quam poſitivo, juſtæ dentur divortii cauſæ, ob quas conjux a conjuge etiam invito ſecedere poſſit, quæſtio eſt inter DD. controverſa.

XXIV. Quod ad *Jus naturæ* attinet, videtur divortio toties locus eſſe, quoties conjux conjugi non præſtat ea, quæ finis matrimonii ab ipſo exigit: ut tamen ſit diſtinguendum, utrum illud *dolo*, *culpa* aut *caſu* fiat.

XXV. Quod ſi conjux, ſive maritus ſit ſive uxor, ſciens volensque fidem conjugalem lædit, veluti, ſi mutuum adjutorium deneget, aut ſobolis procreationem impediat, dubium minime eſſe poterit, quin jure naturali locus ſit divortio, imprimis ſi pars lædens, officii ſui admonita, non reſipiſcat atque in contumacia, perſiſtat.

XXVI. Quod ſi enim pœnitentia ductus lædens parti læſæ idoneam offerat ſatisfactionem, matrimonium, ob arctiſſimum quo conjuges inter ſe nectuntur vinculum, conſervandum eſſe æquitas naturalis ſuadet.

XXVII. Quæ omnia multo magis locum habere debent in conjuge, non dolo, ſed culpa fidei ac officio conjugali non ſatisfaciente: ubi ſi negligentiæ veniam, ſi culpæ remiſſionem petit, illæ ei minime denegandæ erunt a conjuge læſo, qui ſuæ quoque humanitatis ac infirmitatis conſcius, quandoque ſimilem culpam contrahere, & tunc quoque eandem indulgentiam jure meritoque ſperare poteſt, quam alteri exhibuit.

XXVIII. Denique ſi conjux ſolo caſu, ſine dolo ac culpa impediatur partes quasdam officii conjugalis porro adimplere, *cum caſus nemini imputari queat, isque a ſola providentia divina pendeat, ideo matrimonium non debet diſrumpi*, ſi in reliquis finem conjugii pro viribus adſequi ſtudeat, nec ad eum obtinendum prorſus inhabilis ſit.

XXIX. Imo etiamſi ad omnia ea, quæ a conjuge alias præſtanda ſunt, præcipue caſu quis inhabilis redditur, tamen a parte incolumi minime deſeri debet: quod certe commiſerationis ſenſus, quo afficimur, quando miſeriam aliorum, præſertim immerentium adſpicimus, ſuadet: ita tamen ut hoc poſteriori caſu conjux incolumis ad aliud progredi poſſit matrimonium.

XXX. Etiam *Jus divinum poſitivum*, aliquas divortii cauſas admittere videtur Proteſtantibus, verum nonniſi tales, quæ in conjuge, a quo alter divertere vult, dolum ſupponunt ac contumaciam; uti adparet ex *MATTH. XIX.* 9. & 1. ad *CORINTH. VII*, 15.

PARS SPECIALIS.

§. I.

STERILITATIS ETYMOLOGIA.

Vocabula *ſterilis* aut *ſterilus a*) στεριφος; *ſterilitas*, στερη-σις, στειρωσις, infœcunditatem denotare & a græco verbo στερεω, quod & aliis στεριζω, careo, orbo, privo, derivanda eſſe, ſatis conſtat. Vocibus autem hiſce promiſcue utuntur ſcriptores, tam Græci, quam Latini, ſive hominum, ſive aliarum animantium, denotare volunt vitium, quo inhabiles redduntur ad ſui ſimilis procreationem; imo easdem etiam metaphorice, de rebus inanimatis prædicare ſolent. Occurrunt inſuper, apud auctores præcipue Medicos græcos aliæ adhuc denominationes ſynonymæ, uti ἀφορος, ἀφορια, ἀτεκνια, ἀγονια, &c. Apud Latinos *infœcundus*, *improlis* &c. Vocabulo itaque ſterilitatis in ſenſu latiori accepto maſculi quoque ſteriles dici poſſunt, ita ut in utroque ſexu ſterilitas locum habeat, ſi ſub ea illud intelligas vitium, quo organa generationi deſtinata, ita ſunt comparata, ut eorum functiones, vel plane aboleantur, vel ſaltem ita ſunt depravata, ut ad copulam omnino ſint inepta adeoque propagationi locus eſſe nequeat. Ita certe Medici utrique ſexui ſterilitatem quandoque tribuunt *b*). Quod tamen ad prius vi-

a) Uti apud LUCRETIUM, *Lib. II. v.* 844.

b) v. GERHARDI VAN SWIETEN, *Commentar. in* BOERHAAVE *Aphoriſmos de cognoſcendis & curandis morbis. Tom. I. p.* 858.

tium attinet, ubi plane abolitæ ſunt functiones organorum, quæ ad generandum neceſſario requiruntur, quodque utrique ſexui commune eſt, illud diſtinctius *impotentiæ*, quam *ſterilitatis* nomine in Jure æque ac in Medicina venire ſolet *c*). Magis vero ſterilitas de fœminis prædicatur, & quidem jure meritoque, præcipue cum negari nequeat, cauſas ſterilitatis in ſexu ſequiori frequentiores eſſe, quippe in quo plure saliæ qualitates, omnino neceſſariæ, requiruntur, ut hominis primordia in utero non ſolum rite ſuſcipi, ſed & ſuſcepta retineri, foveri & ad perfectam maturitatem perduci poſſint.

§. II.

STERILITATIS DEFINITIO ET DIVISIO.

Cauſam fœminarum ſterilium hic acturi, videamus ante omnia, quænam fœcunditatis ſint requiſita: quibus perſpectis facili negotio ſterilitas priori e diametro oppoſita determinari ac definiri poterit. *Uxor* autem *fœcunda* illa mihi dicenda videtur, cujus uterus ita eſt diſpoſitus, ut fœtum concipiat, conceptum retineat, retentum alat, ac juſto tempore vivum in lucem edat. Unde ſequitur, primo

---

c) v. C. 25. *Ca. XXXII. q. 7. C.* 1. 2. 3. *X. de frig. & malef.* SANCHEZ, *de ſancto matrimonii Sacramento, diſp.* 92. *Lib. VII. n.* 1. ubi dicit *aliam eſſe impotentiam ad copulam, aliam impotentiam ad generandum, quæ vocatur ſterilitas.* ZACCHIAS *in Quæſt. Medico-Legalibus, Lib. III. tit. I. Quæſt. 7. n. 7.* cf. GERHARD. VAN SWIETEN, *l. c. Joh. Ge.* SIMON, *in brevi definit. impotent. conjugalis. Jen.* 1675. GRUNER, *in Diſſ. de cauſis impotent. in ſexu potiori. Jenæ* 1774. PLOUCQUET, *über die phyſiſche Erforderniſſe der Erbfæhigkeit der Kinder. Tübing.* 1779.

loco requiri, ut concipiat mulier: conceptione enim deficiente reliqua omnia quoque deficere in aprico eſt. Hinc *ſterilis uxor* illa mihi dicitur, quæ concipere nequit, licet viro fœcundo juſto tempore ac modo utatur. Conſentaneum hac in re omnino habeo Medicorum Principem HIPPOCRATEM *d*), ſtatuentem, omnes eas eſſe ſteriles, quæ *οὐ κυΐσκουσιν*, *non concipiunt*, quoniam *οὐ δέχονται αἱ μητραι την γονην*, *non capiunt* earum *matrices ſemen* genitale *e*). Quamvis autem inter Medicos de ſterilitatis definitione ſatis conſtet, minime tamen conſentiunt de ejuſdem cauſis. GALENUS quidem *f*) eas dividit in *parvas* & *magnas*, illis medelam afferri poſſe tradens, his vero non. Alii malunt eas dividere in *abſolutas*, quæ omnem veneris uſum ac effectum tollunt, & in *relativas*, quæ fœminam tantum ad tempus ſterilem efficiunt. *g*). Quamvis autem Medici inter ſe diſputent, quænam cauſæ ſterilitatis ad abſolutas, quænam ad relativas, referri debeant, ſcopo meo ſufficit an-

---

d) *περι ἀφορων*, *de his quæ uterum non gerunt*, *initio*, *Tom. II. ed. Lindenbrog. p.* 616.

e) ZACCHIAS *l. c. n.* 4.

f) *In Commentar. ad* HIPPOCRATIS *Aphoriſm. Aphor.* 62. *ſect.* 5.

g) Cf. GRUNERUS *in Diſſ. de cauſis ſterilitatis in ſexu ſequiori. Hal.* 1769. BARTHOL. VON BATTISTI A S. GEORGIO *in Abhandl. von den Krankheiten des ſchœnen Geſchlechts. Vindob.* 1784. *p.* 38. *&* *ſqq. von der weiblichen Unfruchtbarkeit.* Eodem plane modo Dn. CHAMBON DE MONTAUX, in tractatu *des maladies de la groſſeſſe*, *Paris* 1785. *Tom. I. p.* 1. *&* *ſqq.* cauſas ſterilitatis diſpertitur; abſolutas dicit conſiſtere: *dans des vices incurables des parties de la génération;* relativas contra oriri *d'une organiſation particulière*, *ſoit qu'elle ſoit naturelle ou accidentelle*, *mais à laquelle on peut faire ſubir un changement*, *qui diſpoſe une femme à devenir féconde.*

notaſſe, ex ipſorum Medicorum ſententia dari cauſas ſterilitatis non ſolum inſanabiles, verum & ſanabiles, quæ artis ope tolli poſſunt *h*).

§. III.

STERILITATIS PROBATIO.

Porro ſi nunc quæſtio movetur de probatione ſterilitatis illa ſane, ſi non impoſſibilis, tamen plerisque in caſibus non poterit non eſſe niſi difficillima; ſiquidem ejus cauſæ ſæpius internæ ſunt, occultæ ac abſconditæ, nec in ſenſus noſtros cadunt. Ita de probatione ſterilitatis, inter plures alios, judicat laudatus CHAMBON DE MONTAUX l. c. ita ſcribens: *comme la ſterilité dépend ſouvent, de la mauvaiſe conformation des parties internes de la génération, l'examen le plus attentif pour en découvrir la cauſe, ne la fait pas toujours reconnoitre, & les anatomiſtes les plus ex-*

h) Sterilitatem morbis mulierum accenſent quidem Medici, quod non indiſtincte verum eſt Jure noſtro, ut docet ULPIANUS *in L.* 14. §. 3. *ff. de Aedil. Edict.* Scilicet cum Edictum Aedilitium inter alia etiam quædam caveret de redhibitione mancipii ex capite vitii aut morbi; jam olim TREBATIUM inter & LABEONEM orta fuit diſputatio, ut refert GELLIUS *N. A. Lib. IV. c.* 2. *utrum mulier ſterilis ſana, an vero morboſa* aut vitioſa reputanda ſit; atque addit Gellius LABEONEM exiſtimaſſe eam indiſtincte quaſi minus ſanam redhiberi poſſe: TREBATIUM contra diſtinxiſſe inter mulierem ſterilitate nativa, ac eam, cujus valetudo offendiſſet & ex ea vitium factum eſſet, ut concipere fœtus non poſſet; priorem ſanam, poſteriorem non ſanam videri. Quam diſtinctionem TREBATII, utpote humaniorem ac æquiorem, ULPIANUS in *Lib. I. ad Edict. Aedil.* approbavit, ex quo deinde eam TRIBONIANUS *L.* 14. *cit.* inſeruit.

ercés, ne peuvent pas juger avec certitude de la poſſibilité de l'imprégnation, chez une femme, qui ne préſente pas une léſion manifeſte dans l'uterus ou le vagin. Quand les organes ſitués plus profondement ont contractés des alterations, qui les privent de l'exercice de leurs fonctions, il eſt quelquefois impoſſible de diſtinguer cet état. Eandem difficultatem probandi ſterilitatem fatetur BATTISTI à St. GEORGIO. l. c. his verbis, *gleichwie nun das ganze Zeugungs-Geſchæffte uns gænzlich und vielleicht für allezeit verborgen iſt, ſo ſind auch unzæhlbare verborgene Urſachen der Unfruchtbarkeit, von denen wir ſehr wenig kennen i).*

§. IV.

AN STERILITAS UXORIS JUSTA SIT DIVORTII CAUSA.

Diſquiſitis hucuſque iis, quæ ad ſterilitatem in genere ſpectant, propius ad rem ipſam accedamus. Videamus itaque, quatenus ſterilitas uxoris poſſit eſſe marito juſta divortii cauſa. Divortium autem mihi hic eſt, diſſolutio matrimonii rite contracti, utroque conjuge vivente facta.

---

i) Jureconſulti æque ac Medici, difficultates probandi ſterilitatem, jam dudum perſpexere, hinc nata diverſa eorum tentamina, e quibus notare juvat; ANNÆUM ROBERTUM *Libr. IV. Rer. Judicat. c.* 10. ALEXANDRUM SPERELLUM *Deciſ. forenſ. Eccleſ. Deciſ.* 141: cf. quoque BOEHMERUS *J. E. P. Lib. IV. t.* 19. §. 1. ubi longus adeſt catalogus Medicorum, hancce quæſtionem illuſtrantium.

§. V.

JURE NATURALI

Si principia generalia conferuntur, quæ ſuperius, in parte generali, tam de natura ac indole matrimonii, quam etiam de juſtis divortii cauſis, ex dictamine ſanæ rationis eruta, propoſui ac ſtabilire tentavi; facile cuilibet patebit, jure naturali ſolam uxoris ſterilitatem nullam marito juſtam præbere divortii cauſam, unico excepto caſu, quem mox videbimus. Scilicet cum finis matrimonii ſive ſocietatis conjugalis primarius, ut ſupra vidimus, non ſit procreatio ſobolis, ſed potius mutuum adjutorium, individua vitæ conſuetudo, utriuſque fortunæ, tam ſecundæ, quam adverſæ perpetua communio; prono inde alveo ſequitur, uxorem, ſi in reliquis partibus mutuum præſtat adjutorium, ſi fidem conjugalem pro viribus adimplet, ex hoc ſolo capite, quod liberos parere nequeat, non eſſe matrimonio privandam. Præterea ſterilitas uxoris abſoluta, perpetua ac inſanabilis, a marito vix unquam & ne vix quidem probari poteſt, ob rationes §. *III.* expoſitas: quin plane ejuſmodi ſterilitas immedicabilis nequidem in regula præſumi debet, cum experientia nobis ſuggerat complura exempla fœminarum in ſocietate conjugali viventium, quæ, cum per plures annos ſteriles & infœcundæ viſæ fuiſſent, nihilominus tamen deinde numeroſæ ſobolis matres etiam in eodem matrimonio exſtiterunt. Sane ſi uxor natura ſterilis ſit, aut caſu quodam in hoc vitium & abſque ſua culpa incidat, an inde marito, ſi æquitatem conſulimus,

jus

jus naſci poſſit, rumpendi ſocietatem arctiſſimam, quam cum ipſa contraxit? annon potius hujus vinculi natura ac indoles vult, annon tenerrimus iſte affectus, qui conjuges naturali ratione unire ſolet ac debet, ſponte ad id maritum ducit, ut huncce uxoris ſuæ caſum & ipſe ferat, nec ideo eam domo ejiciat, ac in miſerrimam conditionem detrudat? *Quid enim tam humanum eſt*, elegantiſſime inquit ULPIANUS in *L.* 22. §. 7. *ff. ſoluto matrim. quam fortuitis caſibus mulieris maritum, vel uxorem viri participem eſſe?* Et quid ſi plane culpa ſua vitium iſtud contraxerit uxor, etiam immedicabile, annon eædem rationes, potius mariti indulgentiam ac commiſerationem provocabunt, quam ejus ultionem ac vindictam, præcipue cum ſciat ſe quoque hominem eſſe, nihilque humani a ſe eſſe alienum. Sola itaque mulier, quæ malo propoſito ſciens ac volens ſe perpetuo inhabilem reddit ad ſobolem procreandam, (ſi modo de hoc ejus facinore conſtare poteſt) indigna eſt uxoris nomine, indigna, quacum ſocietas conjugalis continuetur.

§. VI.

JURE DIVINO POSITIVO VETERIS TESTAMENTI

Videamus nunc porro alterum fontem primarium, ex quo Juſtitiæ præcepta haurire poſſumus, Jus Divinum poſitivum ſive revelatum, & primo ſtatim loco Jus divinum veteris Teſtamenti. Ubi ſi inſpicimus Jus Moſaïcum, illud, uti notum eſt omnibus, marito inſignem ac abſolutiſſimam fere tribuit poteſtatem uxorem etiam invitam a ſe dimit-

tendi ac repudiandi; quo pertinet imprimis locus *DEUTERONOM. XXIV*, 1. ubi ex verſione vulgata hæc leguntur: *Si acceperit homo uxorem & habuerit eam, & non invenerit gratiam ante oculos ejus propter aliquam fœditatem, ſcribet libellum repudii & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo ſua.* Non quidem me fugit, diverſimode interpretari DD. vocabulum hebræum *ERVATH*; alii per *fœditatem*, alii per *nuditatem rei*: imo LUTHERUS in vernacula noſtra, illud generaliori ſenſu per UNLUST vertit: quæ lata vocis ſignificatio ipſis quoque Phariſæis accepta fuiſſe videtur, ut nos docet locus *MATTHÆI XIX*, 3. ex quo clare adparet, Phariſæos exiſtimaſſe Legem Moſaïcam marito permiſiſſe uxorem ſuam dimittere quamcunque ob cauſam, κατα πασαν αἰτιαν. Quæ cum ita ſint, dubium ſane eſſe nequit, quin Jure Moſaïco, marito quoque, ob ſolam ſterilitatis ſuſpicionem, uxorem ſuam ſarcinulas colligere & exire jubere licitum fuerit; idque eo magis præſumi debet, quo intenſiori cura ac ſollicitudine, Judæi olim, ex rationibus genti huic propriis, ſobolis procreationi ſtudere, atque in id præprimis incumbere ſolebant, ne aliquando ſine prole, præſertim maſcula, decederent. An vero olim apud Judæos mariti hoc jure, hac poteſtate a Legibus ſibi conceſſa, frequenter uſi fuerint, atque uxores, officio conjugali in reliquis pro viribus ſatisfacientes, ob ſolum fœcunditatis defectum, domo ac convictu ejecerint, ſuasque res ſibi habere juſſerint; ejus ſane rei veſtigia, nec in ſacris paginis nec in profanis occurrunt; imo illæ plane exempla nobis in contrarium

ſuppeditant clariſſimorum ex hac gente virorum, vitæ ſanctimonia morumque puritate quam maxime conſpicuorum, qui quidem uxores habuere per plures annos infœcundas ſterilesque, quas tamen ex hac cauſa minime repudiandas exiſtimarunt, quin potius cum iisdem matrimonium eo etiam tempore continuarunt, cum de ſobole ex ipſis procreanda plane deſperaſſent. Teſtantur hoc exempla *Abrahami*, *Genes. XI*, 20. *Isaaci*, *Genes. XXV*, 21. *Jacobi*, *Genes. XXIX*, 32. aliorumque: imprimis vero meretur, quæ laudetur humanitas inſignis Elcanæ, qui uxorem ſuam ſterilem, atque hancce, uti ei videbatur, calamitatem iniquiori animo ferentem etiam conſolari ſtuduit, *I. Regg. I*, 20. his verbis: *Anna cur fles? & quare non comedis? & quam ob rem affligitur cor tuum? numquid non ego melior tibi ſum, quam decem filii.*

§. VII.

NOVI TESTAMENTI

In Novo Teſtamento ipſemet *Salvator* noſter, ut docent loca apud *Matth. V*, 32. *XIX*, 3. *ſqq.* & *Marc. X*, 2. iſtam divortiorum licentiam, maritis Lege Moſaïca permiſſam, quam maxime reprehendit ac improbat; addens eam Judæis olim fuiſſe indultam, ob ipſorum σκληροκαρδίαν, *ob duritiem cordis* eorum: neque enim eam ab initio obtinuiſſe, quin plane eandem pugnare cum primæva ac divina matrimonii inſtitutione; Deum enim, dum maſculum ac fœminam crearet, eos ita in matrimonio conjunxiſſe, ut in ſocietate quadam perpetua ac indiſſolubili vitam dege-

rent, arctiſſimo inter ſe vinculo ita ligati, ita connexi, ut vir quoque derelicturus ſit patrem & matrem, atque uxori ſuæ adhærens duo ſint futuri in carne una: quod adeo Deus conjunxit, homo ne ſeparet. Prohibet itaque divinus Salvator noſter, maritum uxorem ſuam dimittere, eaque dimiſſa aliam ducere; quod ſi fecerit, judice Chriſto, mœchus erit. Unicam tamen in utroque loco *MATTH.* paulo ante citato, exceptionem addit, quam ex mente Proteſtantium tanquam juſtam divortii cauſam admittit, *πορνειαν* ſcilicet: *παρεκτος λογου πορνειας, ει μη επι πορνεια* *k*) De vocabuli *πορνειας* ſignificatu DD. quidem in diverſas abire ſolent ſententias; alii ſtrictiſſimum *πορνειας* ſenſum aſſumentes, ob ſolum adulterium, alii laxiori modo hanc vocem interpretantes, etiam ob alias cauſas ſonticas ac turpes, præter adulterium, Jure Divino Novi Teſtamenti, maritum uxori nuncium mittere poſſe putant. A quacunque autem horum interpretum parte ſteteris, nunquam inde inferre poteris, ſolam ſterilitatem uxoris, hoc Jure juſtam eſſe divortii cauſam. Si enim in ſenſu etiam latiſſimo vocem illam acceperis, pro quavis fœditate aut turpitudine, ſane ad eam referri nequit ſterilitas uxoris, quæ in ſe ſpectata, nullam turpitudinem, ſi doloſe procuratam exceperis, neque phyſicam, neque moralem continet *l*).

---

k) Plerique DD. Proteſtantium ex Jure Divino poſitivo aliam præterea juſtam divortii cauſam admittunt, nimirum malitioſam deſertionem, ob locum D. PAULI, *I. ad Corinth. VII*, 15. qua de re inferius.

l) Cf. præterea de hac quæſtione SELDENUS, de *Uxore Hebraic. Lib. III.* c. 19. *ſqq.* PUFENDORFF *in Obſ. Jur. Univ. P. I. Obſ.* 160. GROTIUS, *de J. B. & P. Lib. II. c.* 5. §. 9. BROUWER *de Jur. connub. Lib. II. c.* 30. §. 5.

§. VIII.

TRANSITUS AD JUS ROMANUM

Prudentem quemvis ac benignum Legislatorem in omni Republica primas inter curas, matrimonii jura eorumque limites, tam in contrahendis, quam diſſolvendis conjugiis habere debere, nemo facile inficias ibit, qui paululum perpenderit, quam arcte familiarum, ex quibus ſane respublica conficitur, ſalus cum ea totius civitatis cohæreat. Experientia enim edocemur, quod, quo majori apud aliquam gentem, inter alias, matrimoniales gaudeant leges perfectione, illæque in Republica vigeant, eo ampliori Cives fruantur proſperitate; cum econtrario ex neglectis iisdem, morum puritas amittatur totiusque Civitatis interitus nonnunquam ſubſequatur. Omnia hæc clare ac perſpicue confirmari poſſent, ſi Leges connubiales imprimis Romanorum ac principia famoſiſſimæ hujus gentis de matrimonii natura ac indole, pleniori ac curatiori examini ſubmittere liceret: cum autem inſtituti ratio id nec ſinat, nec poſcat; videamus tantum ea jura, quæ Romani circa divortia eorumque juſtas cauſas à primordiis Reipublicæ ad Imperatoris Juſtiniani tempora uſque conſtituerunt *m*).

BEHEIM *in Diſſ. de Divortio Judæis a Deo nunquam præcepto neque etiam legaliter permiſſo. Alt.* 1729. qui auctores quoque citantur a Conſult. SCHOTTIO, *Einleitung in das Eherecht*, *Norimb.* 1786. *p.* 505. *& ſqq.*

m) Cf. imprimis ZACH. HUBERUS, *de ritu ac licentia divortiorum Romanorum Part. II. p.* 127. *ſqq.* in ejus *Diſſertt. Jurid. ac Philolog. Franeq. editis* 1703. *in* 4.

§. IX.

SUB REGIBUS

Urbis ac Imperii Romani conditor Romulus, primam de divortiis legem apud Romanos tuliſſe videtur, qua non uxori a marito, marito vero ab uxore divertere permiſit, non quidem pro lubitu ac arbitrio ſuo, ſed ob cauſas tantum graviores ac ſonticas. Ita enim de eo refert PLUTARCHUS in ejus vita *n*). ἔθηκε δὲ καὶ νόμους τινας, ὧν σφοδρος μεν ἐςιν, ὁ γυναικι μη διδους ἀπολειπειν ἀνδρα, γυναικα δε διδους ἐκβαλειν ἐπι φαρμακειᾳ τεκνων, ἢ κλειδων ὑποβολῃ και μοιχευθεισαν. ἐι δε ἀλλως τις ἀποπεμψαιτο, της ἐσιας ἀυτε το μεν της γυναικος ἐιναι το δε της Δημητρος ἱερον κελευων, *conſtituit quoque leges quasdam, quarum ea valde dura eſt, quæ mulieri nuptæ, nunquam permittit deſerere maritum, at permittit uxorem exigere viro, propter venenum liberis datum, aut clavium ſubjectionem & adulterium* o)· *qui aliter eam dimiſerit, ejus bona partim uxori cedere, partim Cereri ſacra eſſe jubens.* Pro κλειδων ὑποβολη alii legunt παιδων ὑποβολη *p*), quæ lectio etiam veriſimilior videtur. Sed quicquid hujus rei ſit, ex hoc loco PLUTARCHI clare ſatis apparet, Romulum inter divortii cauſas, ob quas & invitam marito liceret repudiare uxorem, ſolam hujus ſterilitatem minime retuliſſe, cum tamen ejus quam maxime interfuiſſet, ne civium matrimo-

---

n) *pag.* 22. *edit. Froben. de A.* 1560.

o) Quartam divortii cauſam lege Romuli marito permiſſi, ſi uxor vinum bibiſſet, addit DIONYS. HALICARNAS. *Antiq. Rom. Lib II. cap.* 4. Cf. A. GELLIUS *N. A. Lib. X. c.* 23.

p) Uti jam monuit ZACH. HUBERUS in *d. Diſſert. l. c.*

nia infœcunda eſſent, neque urbs noviter a ſe condita numeroſa careret progenie.

§. X.

LIBERA REPUBLICA

Exactis Regibus, cum Respublica Romana, Tarquiquinii Superbi tyrannidem pertæſa, ſeſe in libertatem vindicaſſet, an cauſæ divortii lege Romuli definitæ, moribus populi & translatitio quaſi jure retentæ fuerint & ſic poſtea inter XII Tabularum leges relatæ fuerint, clare ac perſpicue quidem probari nequit. De eo tamen conſtat, Leges quoque Decemvirales, maritum prohibuiſſe uxorem ſuam repudiare, niſi ex juſta aliqua cauſa; imo iſtas leges XII. Tabb. cauſas quasdam divortii, tanquam juſtas nominatim ac expreſſe definiviſſe, indicant nonnulla veterum hac de re teſtimonia, imprimis locus CICERONIS *Philipp. II*, 28. his verbis; *Mimam ſuas res ſibi habere juſſit, ex XII Tabb. cauſam addidit, exegit;* cui loco omnino jungendus ille CAJI *in L.* 43. *D. ad L. Jul. de Adult.* quæ deſumta eſt ex ejus *Lib. III. ad LL. XII. Tabb.* ubi ita ait: *Si ex lege repudium miſſum non ſit*, id eſt, ſi maritus uxorem non ex cauſa LL. XII. Tabb. adprobata repudiaverit, *& idcirco mulier adhuc nupta eſſe videatur; tamen ſi quis*, (aut, ut alii legunt: tametſi quis,) *eam uxorem duxerit, adulter non erit; idque Salvius Julianus reſpondit: quia adulterium, inquit, ſine dolo malo non committitur: quamquam dicendum, ne is, qui ſciret eam ex lege repudiatam non eſſe, dolo malo committat.* Quænam autem fuerint iſtæ juſtæ cauſæ divortii LL. XII. Tabb. adprobatæ, *liquido dici non poteſt: di-*

vinationibus per me indulgeant alii q). Videntur quidem iisdem, ſequentibus temporibus, cum in dies civium Romanorum jura adaugerentur, nonnullæ aliæ acceſiſſe; imo tota hujus rei cognitio, tandem marito, tanquam judici ac magiſtratui uxoris domeſtico ſuiſſe permiſſa; ut ſatis clare probant verba CATONIS ſenioris, ex ejus *Oratione de dote* apud GELLIUM *N. A. Lib. X. cap.* 23. *Vir cum divortium fecit, mulieri judex pro cenſore eſt, imperium, quod videtur, habet, ſi quid perverſe tetreque factum a muliere, multatur; ſi vinum bibit, ſi cum alieno viro probri quid fecit condemnatur.* Verum ex ipſo hoc loco Catonis ſimul adparet, quæcunque etiam fuerint poſt LL. XII. Tabb. juſtæ divortiorum cauſæ, iſta ætate maritum non potuiſſe jure uxorem repudiare, niſi ob talem cauſam, in qua hujus vel dolus vel gravis admodum culpa adeſſet.

§. XI.

CARVILIA PRIMUM OB STERILITATEM REPUDIATA

Quamvis autem, ut hucuſque oſtendi, jam libera Republica, variæ extiterint juſtæ divortiorum cauſæ, nihilominus tamen matrimonia apud veteres Romanos, priſca morum ſimplicitate ac caſtitate viventes, adeo ſancta ac intemerata cuſtodiebantur, ut per quinque, & quod excurrit, ſæcula poſt urbem conditam, in Republica Romana, ne

q) Ut ait JAC. GOTHOFREDUS in *Notis ad XII. Tabb. tab. 6. in fin.* apud EVERH. OTTONEM in *Theſ. Jur. Civil. Tom. III. p.* 174.

ne unicum quidem extiterit divortii exemplum; ſi ſaltem fides habenda ſcriptoribus cæterum ſide digniſſimis, qui id confidenter & quaſi uno ore aſſerunt, ſcilicet PLUTARCHO *r*), DIONYSIO HALICARNASSENSI *s*), A. GELLIO *t*) & VALERIO MAXIMO *u*). Rem itaque omnino ſingularem ac hucuſque apud Romanam gentem inauditam, ſuſcepit SP. CARVILIUS RUGA, qui poſt initia ſæculi VI. ab U. C. primus uxorem ſuam, non ex ulla Legibus probata cauſa, ſed ob ſolam ſterilitatem à ſe dimiſiſſe dicitur. Factum hoc nobis refert A. GELLIUS l. c. his verbis: *Servius quoque Sulpicius in libro, quem compoſuit de dotibus, tum primum cautiones rei uxoriæ neceſſarias eſſe viſas ſcripſit, cum Sp. Carvilius, cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis divortium cum uxore fecit; quia liberi ex ea, corporis vitio non gignerentur, anno Urbis conditæ DXXIII M. Atilio P. Valerio Coſſ. atque is Carvilius traditur uxorem, quam dimiſit, egregie dilexiſſe cariſſimamque morum ejus gratia habuiſſe: ſed jurisjurandi religionem animo atque amori prævertiſſe; quod jurare a Cenſoribus coactus erat, uxorem ſe liberum quærendum gratia habiturum x*). Sp. Carvilius qui-

r) *In Comparatione* ROMULI & THESEI, *p.* 25. *ed. cit.*

s) *Antiq. Rom. Lib. II. c.* 4.

t) *N. A. Lib. IV. c.* 3.

u) *Memorabil. Lib. II. c.* 1. Dubitant quidem de rei hujus veritate nonnulli, inter quos etiam eſt Cel. EV. OTTO in *Præf. Tom. IV. Theſ. Jur. p.* 7. Verum ad ejus dubitandi rationes egregie ac erudite omnino reſpondiſſe videtur JOH. GUILL. HOFFMANN *ad L. Jul. de Adult. Cap. I.* §. 15. in FELLENBERGII *Jurisprudentia antiqua Tom. I. p.* 131.

x) Add. idem *Lib. XVII. c.* 1. Eodem fere modo rem narrat DIONYS. HALIC. *l. c.* paulo vero aliter VALERIUS MAXIMUS *l. c.* ubi ait: *Pri-*

dem, ob ipſum hoc factum reprehenſionem civium ſuorum, quin & eorundem odium incurrit *y*); nihilominus tamen, hac cauſa ſemel in Rempublicam admiſſa, ut fieri ſolet, alii adfuere imitatores, qui exemplo hoc excitati, uxores ſuas ob leviores etiam cauſas matrimonio privarunt *z*), ac ſigillatim ſolius quoque ſterilitatis cauſa repudiarunt. Pertinet huc locus VARRONIS *a*), apud NONIUM in voce *betere: aſt poſt annos multos, quod parere ea non poterat mulier, foras betere juſſit.* Ita quoque SYLLA, famoſiſſimus Romanorum Dictator tertiam ſuam uxorem COELIAM, ὡς ϛειραν, *tanquam ſterilem*, ſed ἐντιμως και μετ' ἐυφημιας και

mus autem Sp. Carvilius uxorem ſterilitatis cauſa dimiſit; qui quamquam tolerabili ratione motus videbatur, reprehenſione tamen non caruit: quia nec cupiditatem quidem liberorum, conjugali fidei præponi debuiſſe arbitrabantur. Differunt quoque a GELLIO in eo, quod VALERIUS MAXIMUS divortium hoc Romæ factum fuiſſe dicat A. U. C. DXX. DIONYSIUS HALIC. vero Olympiade CXXXVII. M. POMPONIO & C. PAPIRIO Coss. qui Conſulatus incidit in A. U. C. 522. cf. ZACH. HUBERUS in *Diſſ. cit.* & HOFFMANN *l. c.* qui ſcite differentem hancce chronologiam conciliare ſtuduerunt. Cæterum notum eſt, munera inter Cenſoria, præcipue quoque illud fuiſſe, ut iſti morum Magiſtri non ſolum quemvis Civem Romanum, jurare cogerent ſe ex animi ſententia uxorem habere, ſed & tanquam crimen ſpreta conjugalia ſacra vindicarent ac injurioſius eadem tractantes notarent: uti teſtantur VALER. MAX. *Lib. II. c.* 9. FESTUS voce *Uxorium.* GELL. *N. A. Lib. IV. c. ult.* cf. RAMOS DEL MANZANO *ad LL. Jul. & Pap. Lib. I. cap.* 5. *n.* 5. *ſqq.* in *Theſauro* MEERMANNIANO *Tom. V.*

y) Ut teſtantur DIONYS. HAL. & VAL. MAX. *ll. cc.*

z) Uti P. SEMPRONIUS, qui uxorem ejecit, quod ſe inſcio ludos funebres ſpectarit, referente PLUTARCHO *Quæſt. Rom.* p. 267. add. VALER. MAX. *Lib. VI. c.* 3. Complura alia exempla ſuppeditat HEINECCIUS *Antiq. Jur. Rom. in Append. Lib. I.* §. 45.

a) περι παιδοποιιας.

δωρα προςθεις, honorifice & bona gratia & dona ſuperaddens dimiſit b).

§. XII.

SUB IMPERATORIBUS GENTILIBUS.

Poſtremis Reipublicæ temporibus, libertate civium ſenſim ſenſimque ad occaſum vergente, cum ob morum corruptionem ac pravitatem, frequens quoque divortiorum uſus apud Romanos invaleret, ac tandem ſub Auguſto ejusque ſucceſſoribus, in effrenem plane ac indomitam licentiam, degeneraret: maritus haud raro uxorem leviſſima de cauſa, imo quandoque abſque omni ratione, domo ejicere ſolebat *c*). Plane cum Lex Romuli, ut ſupra oſtendi, marito quidem ab uxore, huic vero non etiam a marito divertere permitteret, quo jure fœminæ adhuc PLAUTI tempore vivebant *d*); hæ maritorum licentiam nunc imitantes a maritis frequentiſſime diſcedere cœperunt, tantum mutationis ergo, ut ita dicam, nulla alia interveniente cauſa, niſi ut priore marito relicto, in novi conjugis amplexus

---

b) Ut quoque teſtatur idem PLUTARCHUS in ejus *vita p. m.* 331. Imo exemplum plane contrarii, divortii nimirum ex cauſa fœcunditatis facti, idem habet in *vita* CATONIS *p. m.* 561. ubi refert Catonem Uticenſem, ſtoïcæ ſcholæ apud Romanos facile principem, uxorem ſuam MARTIAM, admodum fœcundam dimiſiſſe, illamque Hortenſio amico in matrimonium collocaſſe, ut & ipſe ex ea prolem ſuſciperet.

c) Cujus rei exempla, ex SUETONIO, PLUTARCHO, atque VALERIO MAXIMO, complura collegit HEINECCIUS *l. c.* §. 45.

d) Ut adparet ex ejus *Mercatore Act. IV. Sc. VI.*

ruerent *e*). AUGUSTUM quidem modum impoſuiſſe divortiis legitur apud SUETONIUM *f*), & quidem uti videtur per Legem Juliam de adulteriis, qua inter alia conſtituit, ut divortium ſolemniter fieret, adhibitis præter libertum ſeptem teſtibus, civibus Romanis puberibus, alias pro irrito haberetur, quod nos docet *L.* 9. *ff. de divort. & repud. g*). Utrum vero idem Auguſtus divortiorum licentiam ulterius cohibuerit, juſtas quasdam eorum definiendo cauſas, eo magis dubitare licet, cum ſatis conſtet, ipſum, facinus inauditum TIBERII NERONIS, uxorem ſuam LIVIAM prægnantem repudiantis, non ſolum adprobaſſe, ſed eandem plane ex ejus ceſſione in uxorem accepiſſe *h*). In tanta autem facilitate rumpendi fœdera conjugalia, olim ſanctiſſima, quæ hac imprimis tempeſtate, de qua ſermo eſt, apud Romanos obtinuit; divortia tamen bifariam diſtingui ſolebant. Nonnunquam enim conjuges mutuo ſolvebant matrimonium conſenſu, ac ſic *bona gratia* a ſe invicem diſcedebant; ſæpius vero *cum ira animi ac offenſa* unus ab altero etiam invito divertebat, ob delicti alicujus aut ſaltem culpæ reatum admiſſum *i*). In poſteriori caſu, uxor,

e) Loca SENECÆ, MARTIALIS ac JUVENALIS, quæ hujus rei teſtimonia perhibent ſatis alias nota, in unum congeſſit HEINECCIUS *l. c.* §. 46.

f) In ejus *vita cap.* 34.

g) Conf. *Barnab.* BRISSONIUS *ad L. Jul. de Adulter. XXVIII. pag.* 123. HOFFMANNUS, *l. c. cap.* 3. §. 8. *ap.* FELLENBERGIUM, *Tom. I.* p. 227. *& ſeqq.* & HEINECCIUS *l. c.* §. 48.

h) Ut referunt TACITUS *Annal. Lib. V. cap.* I. & DIO CASSIUS *Lib. XLVIII. p. m.* 383.

i) *L.* 6. *ff. de Divort. & Repud. L.* 32. §. 10. *L.* 62. *ff. de Donat. int. vir. & uxor.*

ſi cauſam divortio præbuerat, dotem amittebat, non quidem totam, ſed ejus tantum partem, vel ſextam, vel quandoque octavam, quam maritus retinebat *k*). In priori caſu ſi matrimonium bona gratia fuit ſolutum, *unusquisque conjugum ſuum jus habebat imminutum l*), adeoque & uxor integram dotem recipiebat; imo etiam donationes a marito divortii cauſa ſibi factas recte accipiebat, dummodo deinde divortium reipſa eſſet ſubſecutum *m*). Ad hæc autem matrimonia bona gratia diſſoluta, *JCtus* HERMOGENIANUS in *L.* 60. §. 1. *ff. de Donat. int. vir. & uxor.* diſerte refert illa, quæ *ob ſterilitatem* fuerunt dirempta *n*), manifeſto indicio, ex ſententia Legum Romanarum, divortio, ex hac cauſa, utriusque conjugis voluntate, facto, nihil omnino ineſſe reprehenſionis aut culpæ, neque ex parte mariti, uxorem infœcundam a ſe dimittentis, neque ex parte uxoris ob ſterilitatem repudiatæ *o*).

k) ULPIANUS in *Fragm. tit. VI.* 12. qui ſimul oſtendit, quomodo maritus olim coërcebatur, a quo uxor ob mores ejus graviores aut leviores divortium feciſſet. add. *L.* 47. *ff. ſolut. matr.*

l) Ut ait JULIANUS in *L.* 6. *ff. de divort. & repud.*

m) *L.* 60. §. 1. *L.* 64. *ff. de donat. int. vir. & uxor.*

n) Ex quo loco autem minime concludas quæſo, Romanos divortia ob ſterilitatem ideo admiſiſſe, quod liberorum procreationem, pro fine matrimonii primario habuerint: ut quidem multi etiam ex *L.* 1. *ff. ſolut. matrim. L.* 220. §. 3. *ff. de V. S. L.* 9. *Cod. de Nupt. L.* 2. *Cod. de indict. viduit.* probare ſtudent. Optime ſententia hæc vel ſola definitione matrimonii, quam Jus Romanum in §. 1. *Inſt. de P. P.* & *L.* 1. *ff. de R. N.* tradit, refelli poteſt, in qua illud latius omnino definitur, ac ſecundum principia ſanæ rationis, in Parte Generali expoſita, dicitur eſſe *individua vitæ conſuetudo*, *conſortium omnis vitæ.*

o) NERO quidem Imp. legitur uxorem OCTAVIAM, quam fruſtra ſæpe

§. XIII.

SUB IMPERATORIBUS CHRISTIANIS.

A temporibus dein CONSTANTINI MAGNI, Romanorum Imperatores, cum fidem Chriſtianam jamjam publice profiterentur, adeoque ex ſacris litteris, non ſolum de divina matrimonii inſtitutione, verum etiam de ejus ex voluntate Creatoris perpetuitate ac indiſſolubilitate ſatis eſſent edocti, nihilominus divortiorum abuſum atque frequentiam, ob altiſſimas, quas in Imperio Romano egerat, radices, uſque adeo nec ſuſtulerunt, nec arctioribus limitibus circumſcripſerunt, ut plane, ſuis conſtitutionibus, eandem magis firmaſſe ac ſtabiliviſſe videantur; ut vel ex ſola conſtitutione THEODOSII ac VALENTINIANII, in *L.* 8. *Cod. de repud.* abunde adparet *p*). Quin adhuc ipſe IMP. JUSTINIANUS, princeps alias religioſiſſimus, conjugibus inſignem matrimonii diſſolvendi conceſſerit licentiam, uti patet ex ejus *Nov. XXII. cap.* 4. *&* *ſeqq.* In ea enim IMP. primo matrimonia utriuſque conjugis conſenſu diſſolvi poſſe ſimpliciter permittit, & quidem in tantum, ut hunc modum ſocietatem conjugalem rumpendi, amborum con-

---

ſtrangulare meditatus eſt, tanquam ſterilem dimiſiſſe, *improbante ac objurgante populo*, apud SUETONIUM in *ejus vita*, ac TACITUM *Annal. Lib. IV. c.* 60. Verum videtur populus non tam huic divortio a Nerone ſuppoſitam cauſam, quam ipſum potius divortium improbaſſe.

p) Cf. *L.* 1. *Cod. Theodoſ. de repud.* quæ eſt CONSTANTINI M. *L.* 2. *Cod. Theod.* quæ eſt THEODOS. & HONORII; *L.* 9. *Cod. Juſtin. de repud.* quæ eſt ANASTASII.

jugum arbitrio penitus relinquat; deinde vero complures & magno numero recenſet, juſtas divortii cauſas, ob quarum ſingulas vel maritus uxorem invitam repudiare, aut uxor a marito invito divertere poteſt; cum hoc tantum diſcrimine, ut in nonnullis caſibus impune hoc procedat, in aliis vero ſub pœna amittendi dotem atque donationem propter nuptias, ſi uxor cauſam divortio præbuerit; aut reſtituendi dotem cum donatione antenuptiali, ſi maritus juſtam divertendi cauſam uxori dederit. Præterea vult Imp. in fine *cap. XV.* easdem pœnas obtinere, ſi divortium abſque ulla cauſa factum fuerit: adeoque & hoc in caſu matrimonium ex mente Juſtiniani diſſolvitur, ita ut maritus, qui uxorem ſine cauſa repudiavit, mox aliam ducere poſſit; non etiam uxor ſine cauſa a marito divertens, cui Imp. nonniſi elapſo quinquennio ad alias nuptias tranſire permittit. Demum quinque poſt annos Juſtinianus in *Nov. CXVII. cap.* 8. *& ſqq.* divortiorum licentiam coërcere ac reſtringere ſeria mente cœpit *q*). In ea enim conjuges omnino prohibet, mutua utriuſque voluntate matrimonium diſſolvere; excepta tantum cauſa religionis: & ſic hoc ipſo innumeris divortiis occaſionem anſamque præripit ac aufert *r*). Dein-

---

q) *Novella XXII.* ut ejus ſubſcriptio docet, promulgata fuit poſt Conſulatum Beliſarii, id eſt A. C. DXXXVI. *Novella* vero *CXVII.* lata eſt Baſilio Conſ. id eſt A. C. DXLI. cf. Ant. Pagi *de Conſul. Cæſar.* ad hh. aa. p. 302.

r) Verum hancce Justiniani prohibitionem, ejus in imperio ſucceſſor Justinus II. ſ. Junior rurſus ſuſtulit, atque ut matrimonium utriusque conjugis conſenſu ſolvi poſſit, denuo permiſit ſingulari conſtitutione, quæ legitur inter *Novellas Juſtiuianeas Nov. CXL.* Falluntur itaque

de ibidem, juſtas quoque divortii cauſas, ob quas conjugi a conjuge etiam invito recedere antea licebat, ad minorem reducit numerum, marito nonniſi ob ſex cauſas uxorem repudiare, uxori tantum ex quinque viro ſuo nuncium mittere permittens. Præterea Imp. in hac Novella, non ſolum cauſas, ob quas citra pœnam conjux conjugi repudium mittere poſſit, denuo definit ac determinat; verum etiam omnibus, abſque legitima cauſa divertentibus, libertatem aliud matrimonium contrahendi ſimpliciter adimit *s*). Inter eas autem cauſas, ob quas per *Nov. XXII* & *Nov. CXVII.* uxori licet a marito impune divertere, refert Imp. hujus quoque impotentiam *t*): hoc enim caſu, ſi maritus uxori per triennium cohabitare non potuerit, huic ab illo etiam invito diſcedere permittit, verum ita, ut dotem allatam recipiat, non etiam donationem propter nuptias lucretur, quæ penes maritum impotentem manere debet, *nullo quippe ex hac cauſa damno afficiendum*, ut ait Imp. Quo loco adeo quæſtio moveri poteſt, utrum ex mente Juſtiniani

illi, qui Novellam hancce Juſtiniani putant; uti Gothofredus in *Not. ad hanc Nov.* Aug. Lud. Schottius in *Einl. in das Eherecht, ſupr. cit. p.* 17. *not.* *. *&* *p.* 506. *not.* ***. aliique. Cf. Joh. Frid. Hombergk zu Vach *ad Nov. CXL.*

s) In *Nov. CXVII. cap.* 13. jubet Imp. uxorem, quæ absque juſta cauſa a viro ſuo diverterit, non ſolum conſuetis pœnis ſubjici, verum etiam monaſterio ad dies vitæ includi. Quam diſpoſitionem ipſe deinde quoque ad maritum, ſine cauſa uxorem ſuam repudiantem, extendit in *Nov. CXXVII. cap. ult.* & *Nov. CXXXIV. cap.* 11.

t) *ὅταν τις οὐχ οἷος τε εἴη συνιέναι τῇ γυναικὶ, καὶ τὰ παρὰ τῆς φύσεως ἀνδράσι διδόμενα πράττειν.*

ni maritus eodem jure gaudere debeat, quoad uxorem, quam ſterilem eſſe putat? diſtinguendo rem componi poſſe arbitror. Si uxor ex eo ſterilis eſt, quod ad ipſam copulam inhabilis ſit, poterit utique maritus eam etiam invitam repudiare, ut tamen hoc caſu ex neutra parte pœnæ modo dictæ locum inveniant. Si vero ad copulam habilis ſit uxor, ob ſolam ſterilitatem poteſt quidem maritus eam a ſe dimittere, ſi nimirum illa in diſſolutionem matrimonii conſentiat; invitam vero repudiare nequit: alias enim non ſolum dotem reſtituere, verum etiam donationem propter nuptias ei præſtare tenebitur, haud ſecus ac ſi eam abſque juſta cauſa repudiaſſet. Excepit quidem Imp. Juſtinianus in *L.* 11. *Cod. de Repud.* nec non in *Nov. XXII.* c. 16. caſum, quo uxor ſua ope ſuaque induſtria, odio mariti ejuſque ſeminis abortum fecerit, atque ita in effectu ſaltem ſterilitatem ſibi dolo malo procuraverit; qualem uxorem marito utique permiſit domo ac matrimonio expellere *u*). Verum hanc divortii cauſam ipſe deinde in *Nov. CXVII. cap.* 8. cum aliis rurſus expunxiſſe ac tacite ſaltem ſuſtuliſſe videtur *x*). Hæc de Jure Romano, progredior ad Jus Canonicum.

---

u) Quæ quæſtio apud Romanos omnino moveri poterat, quoniam abactionis partus & procuratæ ſterilitatis pœna tantum erat exſilium temporarium, uti patet ex *L.* 4. *ff. de Extraord. Crim. L.* 8. *ff. ad L. Cornel. de Sicar.* niſi inde mulier aut homo perierit, quo caſu ultimum ſupplicium dictabatur per *L.* 38. §. 5. & *L.* 39. *ff. de pœnis.*

x) In Oriente tamen Leo Imp. eandem rurſus in uſum revocavit, juſtisque divortii cauſis annumerari juſſit, ut docet Ejus *Novella XXXI.*

§. XIV.

JURE CANONICO

Jus Canonicum, uti notum, matrimonium non ſolum pro contractu civili, verum etiam ob divinam ejus inſtitutionem, pro ſacramento novi fœderis habet *y*). Ex eodem fundamento illud porro ſtatuit, quodvis matrimonium inter fideles valide contractum, ſive, ut Jus Canonicum, loquitur, ratum atque copula carnali conſummatum, quoad vinculum eſſe indiſſolubile, atque utroque conjuge ſuperſtite nunquam ita ſolvi poſſe, ut conjuges ad alias nuptias transire poſſent *z*). Quin autem matrimonium cum

y) *Cap. 7. X. de Divort. Cap. 9. X. de Hæret. Concil. Trid. Seſſ. XXIV. de Sacram. Matrim. c.* 1.

z) *C. ult. Ca. XXXII. qu. 7. Cap. 7. X. de Divort. Cap.* 14. *X. de Converſ. conjugat.* & paſſim. GRATIANUS ad *C.* 17. *Ca. XXVIII. qu.* 1. matrimonium tripliciter diſtinguit in *legitimum* & *non ratum*, in *ratum* & *non legitimum*, & *in legitimum* & *ratum ſimul.* Iſtud ſecundum Leges tantum Civiles, illud juxta præcepta tantum Eccleſiaſtica contractum, hoc utroque Jure tam Civili quam Canonico validum eſt. Si matrimonium tantum eſt ratum, poteſt unus conjux, altero etiam invito, monaſterium ingredi, ibique vitam profiteri religioſam; quo facto conjux in ſæculo remanens, ad alias nuptias tranſire poteſt; *Cap. 2. X. de Converſ. conjugat.* Secus vero ſi matrimonium copula carnali conſummatum; tunc enim indiſſolubilitas vinculi conjugalis cenſetur eſſe contracta & quidem in tantum, ut nequidem profeſſione vitæ religioſæ tollatur; dummodo matrimonium fuerit quoque ratum. Unde ſi ex duobus conjugibus infidelibus alter ad fidem Chriſtianam convertatur, pars converſa autem ſine metu apoſtaſiæ, infideli cohabitare amplius nequeat, poterit hæc, etiamſi matrimonium fuiſſet conſummatum, alias nuptias contrahere, quoniam, ut ait INNOCENTIUS III. in *cap. 7. X. de Divort. etſi matrimonium verum inter infideles exiſtat, non tamen eſt ratum; in-*

muliere ſterili contractum, etiam conſummari poſſit, dubium eſſe nequit, cum, uti ſuperius jam monitum fuit, hic de iis fœminis ſermo ſit, quæ proprie ſteriles dicuntur, & ob hunc defectum ad copulam ineptæ aut inhabiles non redduntur. Adeoque illud tantum hoc loco quæritur, utrum ſi quis mulierem ſterilem in uxorem acceperit, tale matrimonium Jure Canonico ſit ratum, ſive ipſo Jure Eccleſiaſtico validum, an vero ſterilitas hoc jure juſta ſit divortii cauſa *a*)? Duo autem hic caſus ſunt diſtinguendi. Aut enim fœmina jam eo tempore, quo matrimonium iniit, ſterilis fuit; aut ſterilitas demum poſt contractum matrimonium ei ſupervenit. In poſteriori caſu, cum Jure Canonico nequidem impotentia ad copulam, marito, poſt nuptias contractas, ſuperveniens, conjugium dirimat *b*); multo minus eodem hoc jure ſola ſterilitas, quam uxor antea fœcunda, ex poſt facto contraxit, ſufficit ad matrimonium

---

ter fideles autem verum & ratum exiſtit: quia ſacramentum fidei, quod ſemel eſt admiſſum, nunquam amittitur, ſed ratum efficit conjugii ſacramentum, ut ipſum in conjugibus illo durante perduret. Contrariam tamen ſententiam fovit Curia Suprema Pariſina, in cauſa *Borach Levi* Judæi contra *Mendel-Cerf* ejus uxorem; dum ſcilicet A. 1752 marito ad fidem Catholicam converſo, libertatem aliud matrimonium contrahendi denegavit, uxore licet ejus in Judaïſmo perſiſtente atque in divortium conſentiente; ut pluribus docet LE CODE MATRIMONIAL *Part. III.* v. *Diſſolution du mariage pag.* 450. & *ſeqq.* Quæ ſententia etiam in ipſa Germania hodie defenſores invenit, uti docent *Diſſertatt.* KLUPFELII & SCHLOSSERI a Conſ. SCHOTTIO *d. l. citatæ pag.* 511.

a) Nimirum in ſenſu improprio, quo Jus Canonicum ſæpius divortium ſumit, etiam pro matrimonio de facto tantum contracto, quod vero ſententia Judicis, ob impedimentum dirimens, nullum declaratur.

b) *C.* 25. *Ca. XXXII. qu.* 7.

E 2

diſſolvendum, quippe quæ ipſam minime impedit, marito ſuo debitum præſtare conjugale c). Sed nec in priori caſu, ubi cauſa ſterilitatis matrimonium jam præceſſit, jure Canonico, illa juſtam præbet divortii cauſam, nec impedimentum matrimonii, uti vocatur, dirimens conſtituit. Plura quidem Jus illud Pontificium admittit impedimenta, uti notum eſt, dirimentia, ſive juſtas cauſas, ob quas matrimonium de facto contractum, non tam diſſolvitur, quam potius irritum, invalidum, ac ipſo jure nullum declaratur: nuſquam vero iisdem ſolam uxoris ſterilitatem accenſet; imo plane diſertos nobis exhibet textus, contrariam ſententiam ſtabilientes, quibus maritus prohibetur, uxorem etiam ob perpetuam, manifeſtam ac probatam ſterilitatem, & ſic multo magis, ob defectum fœcunditatis dubium ac incertum repudiare, aliamque ducere. Pertinet huc imprimis *c.* 27. *Ca. XXXII. q.* 7. cujus verba hæc ſunt: *Tantum valet illud ſociale vinculum conjugum, ut, cum cauſa procreandi colligetur, nec ipſa cauſa procreandi ſolvatur. Poſſet enim homo dimittere ſterilem uxorem & aliam ducere, de qua filios habeat & tamen non licet . . . Manet vinculum nuptiarum etſi proles, cujus cauſa initum eſt, manifeſta ſterilitate non ſubſequatur: ita ut jam ſcientibus conjugibus, non ſe filios habituros, ſeparare ſe tamen vel ipſa cauſa filiorum, atque aliis copulare non liceat. Quod ſi fecerint, cum eis, quibus ſe copulaverint, adulterium committunt, ipſi autem*

---

c) C. 18. *Ca. XXXII. qu.* 5.

conjuges manent d). Unde & hanc ſententiam plerique Juris Canonici interpretes tuentur eamque pluribus argumentis defendunt *e*), imprimis, quod Eccleſia non ſoleat ob ſolam ſterilitatem matrimonium diſſolvere; quod matrimonium cum uxore ſterili conſummatum verum ſit matrimonium adeoque indiſſolubile; quod ſterilitas plerumque ſit dubia, incerta, ſæpius ſaltem temporaria, cum experientia haud raro doceat, mulieres ab initio ſteriles, progreſſu temporis admodum fœcundas fuiſſe atque numeroſam ſobolem edidiſſe *f*). Hæc de ſterilitate caſuali. Quid

d) Deſumtus eſt hic locus ex AUGUSTINI libro *de bono conjugali cap.* 7. *&* 15. Addi poſſunt duo alia loca ejusdem Præſulis Hipponenſis; unus ex eodem libro *de bono conjugali cap.* 18. & alter ex libro I. *de Nuptiis cap.* 10. In illo ait: *In noſtrorum quippe nuptiis plus valet ſanctitas ſacramenti, quam fœcunditas uteri.* In hoc ſequentia leguntur: *Hujus ſacramenti tanta obſervatio eſt, ut cum filiorum procreandorum cauſa nubant fœminæ, vel ducantur uxores, nec ſterilem conjugem fas ſit relinquere, ut alia fœcunda ducatur.*

e) Si enim dantur, qui ab adverſa ſtant parte, id inde factum videtur, quod nonnullos Juris Canonici textus invenerint, in quibus, ex eorum ſententia, ſobolis procreatio pro principali fine matrimonii habetur ac ſine ea conjugium pro nullo declaratur: uti eſt *C.* 41. *Ca. XXVII. qu.* 1. & *C.* 1. *Ca. XXXII. qu.* 2. Si autem horum textuum ſenſum curatius eruere quis tentaverit, facile perſpiciet, in iis de voluntate ac intentione liberos procreandi ſolum ſermonem eſſe, quæ abſolute requiritur, nimirum in tantum, ne quis progeniem deliberato animo vitet, uti illud apertiſſime conſtat ex *C.* 6. *Ca. XXXII. qu.* 2. Si itaque hunc canonem conjungimus cum præcedentibus, apparet, Jus quoque Canonicum ſobolis procreationem, non omnino pro fine conjugii primario habere, dum ſtatuit legitimum adeſſe poſſe matrimonium inter perſonas absque propoſito liberos procreandi conjugalem ſocietatem ineuntes: quod pluribus jam oſtendere ſtuduit HOMMELIUS in *Diſſ. de matrimon. ſine propoſito liberos procreandi legitimo.* Lipſ. 1764.

f) Conf. ut vel aliquos nominem, TH. SANCHEZIUS de *Sancto Matri-*

autem Jus Canonicum de procurata ac doloſa ſterilitate ſtatuat, optime ex ipſius verbis, quæ leguntur in *c.* 7. *Ca.* 32. *q.* 2. *g*) apparet, quæ hæc ſunt: *Aliquando eo uſque pervenit hæc libidinoſa crudelitas, vel libido crudelis, ut etiam ſterilitatis venena procuret: & ſi nihil valuerint, conceptos fœtus aliquo modo intra viſcera extinguat ac fundat, volendo ſuam prolem prius interire quam vivere, aut ſi in utero jam vivebat, occidi antequam naſcatur. Prorſus, ſi ambo tales ſunt, conjuges non ſunt: & ſi ab initio tales fuerunt, non ſibi per connubium, ſed per ſtuprum potius convenerunt. Si autem non ambo ſunt tales, audeo dicere, aut illa eſt quodammodo meretrix mariti, aut ille adulter uxoris.*

§. XV.

PRAXIS CATHOLICORUM AC SPECIATIM GALLIÆ.

Juris Canonici doctrinam modo expoſitam, apud Romanæ Eccleſiæ aſſeclas, principem atque præcipuum, juris matrimonialis hodieque conſtituere fontem, & iis notum, qui primas ejus lineas didicerunt: adeoque cum illa ob

---

monii Sacramento Lib. VII. Diſp. 92. *n.* 25. & 26. GONZALEZ TELLEZ *ad cap.* 5. *X. de frigid. & malef.* ubi maritos, uxori infœcundæ junctos, agricolis æquiparat, *quorum in poteſtate non ſemper eſt, ut fundi diligentiſſime licet conſiti, fructus ferant.* Add. P. JOA. KUGLER *de Matrimonio Qu. LXVI. n.* 2036. *ſqq.* ubi quoque ad argumenta contrariæ ſententiæ fuſius reſpondetur.

g) Siſtit hic Canon excerptum ex AUGUSTINI, *de Nuptiis & Concupiſcentia Libro I. c.* 15.

ſolam ſterilitatem uxoris divortium nunquam permittat, in foro Catholicorum, ſive Eccleſiaſtico ſive Sæculari, matrimonium valide alias contractum, ex hoc capite diſſolvi nec poteſt, nec ſolet: præcipue cum ipſi Principes Catholici, huic Juris Canonici diſpoſitioni, ſuis conſtitutionibus, in quantum quidem mihi conſtat, nuſquam derogarunt. Quantacunque enim apud Catholicos, Juris Canonici ſit auctoritas; minime tamen dubium eſſe poterit, quin Princeps huic doctrinæ addictus, Jura ac Leges, uti de aliis cauſis Eccleſiaſticis, ita quoque de cauſis matrimonialibus condere, ac in iis condendis etiam a Juris Canonici placitis nonnunquam recedere poſſit, ſi ſalus Reipublicæ id expoſcat; adeoque & impedimenta conſtituere matrimonium dirimentia, quæ Jus Canonicum ignorat, aut plane improbat. Quam ſententiam, in ſanis quippe de juribus ſummi Imperantis, notionibus fundatam, etiam ratione Galliæ, non ſolum ſanior pars Interpretum juris Canonici, verum etiam ſuprema Regni tribunalia tuentur *h*). Verum

---

h) De juſtis utriusque poteſtatis, eccleſiaſticæ ac civilis, limitibus, ſtatuendi præcipue impedimenta matrimonium dirimentia, præſertim in Gallia hoc atque Superiori Sæculo valde diſputatum fuit, pluribusque ſcriptionibus certatum, quarum præcipuas indicat ac recenſet LE CODE MATRIMONIAL *P. III. v. Souverain* ſ. *T. II. pag.* 905. *ſeqq.* Omnium optime totam hancce controverſiam, uti mihi quidem videtur, expoſuit atque dilucidavit Perilluſtris Regni Galliæ quondam CANCELLARIUS Dn. DE PONTCHARTRAIN in *Epiſtola ad Primum Præſidem Parlamenti Veſuntini*, *d.* 3. *Sept.* 1712, data; quam ſiſtit idem CODE MATRIMONIAL *P. II. p.* 192. nec non LE RECUEIL D'ORD. D'ALS. *ad d. A. Tom. I. pag.* 409. *ſeqq. Ed. Nov.* ubi ita ait: *Comme le mariage eſt en même tems un Contract Civil & un Sacrement, il eſt également ſoumis*

enimvero, quamvis hodie paſſim Principes etiam Catholici, fœcunditatem matrimoniorum, in republica, quam maxime

aux deux puiſſances même par rapport à la validité du lien, le Contract dépend abſolument de la puiſſance ſéculière, le Sacrement dépend uniquement de la puiſſance eccléſiaſtique, & comme il n'y a pas de mariage valable parmi nous, s'il n'eſt élevé à la dignité de Sacrément, & que reciproquement il n'y a pas de Sacrement où il n'y a pas de Contract & de conſentement légitime; il eſt évident, que l'Egliſe & l'Etat exercent également leur autorité ſur le mariage, conſidéré en même tems comme Contract & comme Sacrement. Le pouvoir du Prince eſt direct ſur le Contract & indirect ſur l'adminiſtration du Sacrement; direct ſur le Contract, parceque le Prince ſeul peut en régler la nature & les conditions; indirect ſur l'adminiſtration du Sacrement, parceque le Contract étant la matière du Sacrement, ſi le Contract eſt nul, le Sacrement n'a plus de matière à laquelle on puiſſe l'appliquer. Le pouvoir de l'égliſe au contraire eſt de ſa nature uniquement renfermé dans ce qui regarde le Sacrement, mais les Princes Chrétiens ne ſouffrant pas, comme j'ai déja dit, que leurs ſujets Catholiques contractent aucun mariage, qui ne ſoit revetu de la dignité du Sacrement, il s'en ſuit delà, que de même, que la nullité du Contract empêche, que le Sacrement ne ſoit conféré, auſſi le défaut des conditions préſcrites par l'Egliſe pour recevoir le Sacrement, empêche que le Contract ne ſoit accompli, & c'eſt en ce ſeul ſens, que peut être tolérée l'opinion de ceux, qui attribuent à l'Egliſe un pouvoir indirect ſur le Contract. Je ne crois pas qu'il ſoit néceſſaire d'obſerver ici, que par le terme de Contract je n'entends pas parler des Conventions matrimoniales qui ne regardent, que les biens, la Dot, le Douaire, la Communauté, les Donations à cauſe de Nôce, &c. j'entend ici ſous le nom de Contract le conſentement reciproque, la foi mutuelle des parties, en un mot ce qui forme entre elles un lien & un engagement indiſſoluble. Ce ſont les principes reçus en France, par ceux mêmes qui ont écrit avec le plus de modération ſur ces matières, & qui ont témoigné plus de reſpect & de déférence pour la Juriſdiction eccléſiaſtique. C'eſt ſur ces Principes qu'eſt fondée la Doctrine conſtante de tous les Parlements du Royaume, que le Prince a droit d'établir des empêchemens de Mariage non ſeulement prohibitifs, *comme parlent les Canoniſtes*, mais même dirimans. Conf. HERICOURT *Loix Eccléſ. de France, P. III. Chap. V. art. 2. n. 3.*

me promovere, hancque numeroſa civium ſobole augere ac replere ſtudeant; nulla tamen datur regio, ſacris Eccleſiæ Romanæ addicta, cujus Summus imperans, ſola πολυπαιδιας ratione ductus, lege quadam, fœminarum ſterilitatem, nequidem eam, quæ manifeſta ac perpetua videri poſſet, juſtis divortii cauſis accenſendam eſſe ſtatuat: quod ipſum quoque in ſpecie de Galliæ Regno dicendum. Præterea Tribunalia Galliæ etiam Suprema, diſſolutionem vinculi matrimonialis ſubinde quidem decernunt ob impotentiam ad copulam, ſive illa ex parte mariti, ſive ex parte uxoris deprehendatur *i*), ut Arreſtorum compilatores abunde teſtantur *k*); nunquam vero ob ſolam ſterilitatem uxoris, ſi illa alias ad copulam habilis ſit, divortium admittunt. Egregie itaque fallitur REN. CHOPPINUS *l*), putans olim ſaltem, generali Galliæ conſuetudine licuiſſe uxorem ſterilem dimittere; neque etiam argumenta, quibus utitur, hancce conſuetudinem probant *m*).

---

i) De cauſis impotentiæ vel in marito, vel in uxore, videri poſſunt præter alios HERICOURT *l. c. n.* 58. *ſeqq.* & FERRIERE *Dict. v. Impuiſſance;* ubi de impotentia uxoris aït, eam eſſe admodum raram: *auſſi voit-on peu de procès, qui ſoient intentés pour raiſon de l'impuiſſance, qui vient de la part de la femme.*

k) Vid. LE CODE MATRIMONIAL *P. III. v. Impuiſſance*, & le REPERTOIRE UNIVERSEL *ead. voc.*

l) *De Sacra Politia Forenſi*, *Lib. II. tit.* 7. cujus fide quoque deceptus fuiſſe videtur BOEHMERUS in *J. E. P. Lib. IV. tit.* 15. §. 13. *&* 14.

m) Provocat nempe CHOPPINUS *l. c.* ad *Cap.* 2. *X. de frigid. & malef.* ſive potius ad Epiſtolam ALEXANDRI III. S. P. datam ad Epiſcopum Ambienſem, cujus verba tantum poſtrema leguntur in *d. cap.* 2. quam vero integram exhibet GONZALEZ TELLEZ in ſua Decretalium edi-

§. XVI.

PRAXIS PROTESTANTIUM

Qui Proteſtantium ſequuntur ſacra, illi quoque divinam matrimonii inſtitutionem, ejusque naturam ex voluntate ſaltem Creatoris perpetuam ac indiſſolubilem ob ſacrarum paginarum auctoritatem in regula non minus ac Catholici, agnoſcunt: quasdam tamen juſtas divortii cauſas, tanquam exceptiones a regula, admittunt; in quibus vero definiendis ac determinandis diverſas plane abeunt in partes *n*). Sunt qui unicam tantum ſtatuunt cauſam, propter

---

tione, nec non JUST. HENNING. BOEHMERUS in ſua *Corporis Juris Canonici* editione. Nimirum CHOPPINUS originem hujus juris in Gallia obtinentis derivare vult ex CAPITULARIBUS REGUM FRANCORUM *Lib. VI. cap.* 55. *&* 91. quæ duo loca GRATIANUS quoque Decreto inſeruit *c.* 29. *Ca. XXVII. qu.* 2. & *c.* 1. *Ca. XXXIII. qu.* 1. Verum in omnibus hiſce locis, ut vel ex ſola eorum inſpectione apparet ac jam optime monuit Ill. BOEHMERUS *ad tit. X. de frigid. & malef.* §. 13. non agitur de uxore ſterili, ſed de marito impotente, id eſt frigiditate quadam naturali ad copulam conjugalem inhabili; ob quam ALEXANDER III. divortium permittit, *ſi*, ut ait, *generalis Eccleſiæ Gallicanæ conſuetudo habet, ut hujusmodi matrimonium diſſolvatur.* Illud tamen omnino ſingulare eſt, quod S. Pontifex, hoc loco, conſuetudinem iſtam Galliæ ſupponat eſſe contrariam conſuetudini Eccleſiæ Romanæ, quæ, ut aït, non ſolet propter *naturalem frigiditatem legitime conjunctos dividere;* utique non propter impotentiam matrimonio jam contracto demum ſupervenientem, verum ob impotentiam matrimonium antecedentem, & a parte potente ignoratam, ut docent interpretes ad *cap.* 4. *X. de frigid. & malef.* & ſupra jam §. *XIV.* notatum fuit.

n) Ut pluribus docent ſcripta eriſtica de cauſis divortiorum inter Proteſtantes hoc potiſſimum Sæculo edita & collecta ſub titulo: *Controverſiæ circa Jura divortiorum editis opuſculis agitatæ. Halæ* 1737. *Ed. 3tia.* Plures quoque auctores præcipue recentiores de hac quæſtione ſollicitos re-

quam fœdus conjugale jure rumpi poſſit, ſcilicet *adulterium*, ob rationem ſingularem huic delicto propriam, quod nimirum per adulterium tollatur unitas carnis, quæ inter conjuges obtinere debet ac eſſentiam matrimonii conſtituit: unde & Salvator noſter, ut hujus ſenſentiæ patroni exiſtimant, hanc ſolam divortii cauſam admiſiſſe videtur *Matth. XIX*, 9. verbis ἐιμη ἐπι πορνειᾳ. Alii ſecundam addunt *deſertionem malitioſam*, ob locum D. PAULI *I. ad Corinth. VII*, 15. Præter haſce vero duas cauſas in Sacra Scriptura, ut ajunt, manifeſto fundatas, nullam aliam admittunt: & hæc poſterior ſententia, quoque in foris Proteſtantium fere ubivis recepta eſt *o*). Nec tamen deſunt DD. qui præter adulterium & malitioſam deſertionem, alias juſtas dari poſſe divortii cauſas ſtatuunt, tales nimirum, quæ vel rationem adulterii habent, aut plane adulterio ſunt graviores, idque ob verba Salvatoris: παρεκτος λογȣ πορνειας, uti apud *Matth. V*, 32. leguntur, vel etiam, quæ deſertioni malitioſæ non poſſunt non æquiparari. Ita a multis DD. juſtis divortii cauſis accenſentur, *inſidiæ vitæ a conjuge conjugi ſtructæ p*), *præfracta ac pertinax debiti*

---

cenſet Vir Conſ. A. L. SCHOTTIUS, *l.c. P. III. Cap.* 1. §. 215. *ſeqq.* & *paſſim.*

o) Ut docent CARPZOVIUS *Jurispr. Conſiſtor. Lib. II. Tit. XI. Def.* 189. & 192. STRYKIUS *U. M. P. tit. de Divortiis* §. 8. LAUTERBACHIUS, *Colleg. Pand. eod. tit.* §. 14. *ſeqq.* Excipi tamen debet Alſatia, ubi Conſiſtoriis Proteſtantium non licet matrimonium, ſive ex capite adulterii ſive deſertionis malitioſæ, quoad vinculum diſſolvere. Vid. ARRET *portant déſenſe aux Conſiſtoires Luthériens de diſſoudre le lien du Mariage du* 27. *Juin* 1722. REC. d'ORD. D'ALS. *T. I. p.* 570.

p) Quas juſtam divortio cauſam præbere pluribus argumentis probare ac

conjugalis denegatio, *aſſidua ac doloſa abortus procuratio*, *alterutrius conjugis ob delictum admiſſum ad perpetuum carcerem aut ergaſtulum condemnatio q*). Quod ad *ſterilitatem* attinet, illa quoque ex nonnullorum ſententia juſtam conſtituit divortii cauſam, ſed tunc demum, ſi perpetua ſit, atque dolo malo uxoris ſibi ipſi procurata *r*), non vero ſi uxor ex ſolo vitio naturali ſterilitate etiam perpetua laborat *s*). Rationes, ob quas in hoc poſteriori caſu

contra diſſentientes eorumque objectiones defendere ſtuduit, imprimis STRYKIUS tum in *U. M. P. tit. de Divort.* §. 9. *& ſeqq.* tum etiam in peculiari diſſertatione *de Divortio totali ob inſidias vitæ ſtructas. Halæ* 1702. & quæ legitur *Vol. VIII. n.* 34. *Diſſert. Strykianarum.*

q) Conf. BOEHMERUS *tit. Decretal. de Divortiis* §. 31. *ſeqq.* & SCHOTTIUS *l. c.* §. 222. Alias nonnullas adjicit JOH. FRID. KAYSERUS in *Diſſert. de Jure Principis Evangelici circa divortia. Halæ* 1715. cui G. L. MENKENIUS oppoſuit *Sanam de Jure Principis Evangelici circa divortia doctrinam. Vitenb.* 1719. contra MENKENIUM vero ſuam ſententiam denuo defendere ſtuduit KAYSERUS in *Fundamentis Doctrinæ de Divortiis*; quæ ſingula ſcripta cum aliis exhibentur in Collectione paulo ante laudata.

r) BOEHMERUS *l. c.* §. 34. & ab eo allegati Auctores. NEMESIS quidem CAROLINA, *Art.* 133. in fœminas hujus criminis reas, pœnam dictat capitalem, adeo ut hæc quæſtio ſupervacanea videri poſſet: verum, quum in praxi illa diſpoſitio non obtineat, ut pluribus oſtendit JOH. SAM. FRID. DE BOEHMER in *Medit. ad Conſtit. Criminal. Carol. art. cit.* §. *XI. ſq.* hinc quæſtio de divortio ex hac cauſa decernendo omnino hodie moveri poſſet. Cæterum controverſas iſtius *Art.* 133. interpretationes, BOEHMERI, BERLICHII, KRESSII & BEYERI aliorumque, erudite ac eleganter ſiſtit & exponit, amicus æſtumatiſſimus, CONS. JOH. FRANC. EHRMANN, in *Diſſ. Inaug. de Veneficio Culpoſo*, *Arg.* 1782. *Cap. I. de Poculo abortus & Cap. II. de Poculo ſterilitatis.*

s) MYLERUS AB EHRENBACH, in *Gamolog. Princip. cap. IV.* §. 8. *ſeq.* CARPZOVIUS *Jurispr. Conſiſt. Lib. II. Def.* 200. BOEHMERUS *tit. X.*

etiam apud Proteſtantes matrimonium diſſolvi nequit, ita ſiſtit BOEHMERUS *l. c.* 1) quod cohabitatio conjugalis huic conſortio non deſit, licet effectu deſtituatur: 2) quod abſoluta ſterilitas vix probari poſſit, & ita haud conſtet, annon uxor fœcunda reddi atque ſterilitas tractu temporis corrigi queat: 3) quod in dubio pro validitate matrimonii pronunciandum: 4) quod Eccleſiæ Chriſtianæ hanc nullitatis cauſam reprobaverint: denique 5) quod uno ore fateamur, ad beneficium divinum liberos pertinere, quorum intuitu quidem conjugium contrahitur, ſed ipſum beneficium a Deo expectandum eſt.

---

de frigid. & malef. §. 14. Solum inveni KAYSERUM, qui in *Diſſert.* priore ſupra *cit. Cap. III.* §. 27. naturalem uxoris ſterilitatem pro juſta divortii cauſa habet, ſi ſit incurabilis & legitime probata: verum is ſententiam ſuam adeo ancipiti ſermone proponit, ut ſibi ipſi hac in re non omnino conſtare videatur. Adponere juvat integra ejus verba d. §. 27. *Cum in marito impotentia pro legitima divortii cauſa reputetur, in uxore quoque ſterilitatem ex paritate rationis validam divertendi cauſam eſſe fors non abſque ratione defendi poterit, quia utraque finem matrimonii primarium intervertit. E contraria autem ratione, cum infœcunditas uxoris, quæ alias ad copulam ſat eſt idonea, liquidis criteriis haud facile dignoſci poſſit, ſicut impotentia ſæpe in marito, præterea quoque eam ſibi præſtare apud conjugem non ſit, hinc ſecundum conjugii naturam regulariter eam ſolam ad divortium ſufficere, plurimi negant ideo, quod ea maxime ſi ſupervenerit, potius tanquam fatalis calamitas patienter ſit ferenda. Interim ſecundum rectam rationem, naturæ contractus matrimonialis adverſum prorſus & contrarium haud eſſe exiſtimo, ob ſolam ſterilitatem uxorem repudiare, ſi incurabilis ea ſit & legitime probata. Unde in civitate Principis Evangelici determinationi hoc merito committitur; cui tamen, ut propter eam ſolam divortium ſuis ſubditis concedat, conſultum non videtur eſſe, quibus adeo ſub fœcundo cœlo naſci contingit, ut propter defectum liberorum, eorum reſpublicæ haud facile ſint collapſuræ.*

§. XVII.

EXEMPLA EX HISTORIA PETITA

Quam clara, quam perſpicua etiam videri poſſint ea omnia, quæ tum ſana ratione duce, tum Sacræ Scripturæ auctoritate, tum etiam ſecundum Juris poſitivi diſpoſitionem, imo & ex ipſa praxi tam Catholicorum, quam Proteſtantium, hucuſque dicta fuere, de matrimonio ob ſolam uxoris ſterilitatem inter privatos non dirimendo; gravis tamen admodum quæſtio maximeque ardua hoc loco moveri poteſt, *annon in republica, Ipſe Summus Imperans, cum cujus perſona, ſtirps regia defectura ſit, propter ſterilitatem conjugem repudiare & ejus loco fœcundam in thorum admittere poſſit* t). Ubi non diffiteor, pro ſententia affirmativa adferri poſſe argumenta magni ponderis minimeque ſpernenda *u*). Sententiam tamen negativam adfirmativa eſſe veriorem, ſatis, ni fallor, adparet ex rationibus ſupra expoſitis, quæ non poſſunt non ac debent ad ma-

---

t) Ita quæſtionem hancce proponit, laudatus KAYSERUS in *Diſſ. cit. Cap. III.* §. 27.

u) Quarum præcipuam quoque exhibet KAYSERUS *l. c.* ubi ita ait: *Qui adfirmant, pro fundamento afferunt, quod ſalus publica ſuprema Lex ſit in civitate, & ſtirpis regiæ extinctio rempublicam inteſtinis turbis pariter ac exterorum direptionibus exponere poſſit & ſæpe quoque ſoleat: hinc rempublicam a fatali converſione per repudium infœcundæ conjugis liberari volunt.* Adfertur ibidem quoque exemplum ANAXANDRIDIS Regis Lacedæmoniorum, non Alexandridis, uti KAYSERUS habet, qui cum poſtulantibus Ephoris ſterilem uxorem repudiare nollet, eorundem conſilio alteram fœcundam ſuperinduxit, referente HERODOTO in *Terpſichore Lib. V. cap.* 39. — 42.

trimonia etiam illuſtrium perſonarum, imo Summorum quoque imperantium adplicari *x*). Quodſi vero gentium annales evolvimus, nihilominus haud pauca in iis deprehendimus exempla Regum ac Principum, qui uxores ſuas ob præſumtam ſterilitatem a ſe dimiſerunt, aut dimittere ſaltem ſtuduerunt, ita ſcilicet, ut divortium ex hac cauſa inſtituendum intra nudum conatum ſubſtiterit, nec ad effectum fuerit perductum. Miſſis autem nunc iis, quæ antiqui orbis Rectores, apud Græcos, Romanos aliasve gentes reſpiciunt, divortiorum exemplis, ne juſto longior ſim, nonnulla tantum eorum Regum ac Principum recenſere animus eſt, qui poſt deſtructum in Occidente Romanorum Imperium, ſive extra Galliam ſive in Gallia regnarunt, quique uxores ſuas ex cauſa ſterilitatis, vel ejus ſaltem prætextu repudiarunt aut repudiare tentarunt.

§. XVIII.

EXEMPLA EXTRA GALLIAM

Ad divortia ob uxoris ſterilitatem tentata, referri omnino meretur, illud ALPHONSI X. Caſtellæ & Legionis Sæculo XIII. Regis, qui JACOBI I, Arragoniæ Regis filiæ VIOLANTÆ matrimonio junctus, eam ob infœcunditatem relinquendam eſſe cenſuit. Et jamjam eo uſque proceſſerat Al-

---

x) Ipſe KAYSERUS nimis facilis forſan in admittendis divortiis, ac in amplificanda Principis circa divortia poteſtate, negativam ſententiam videtur amplecti, *l. c.* ubi eam non ſolum idoneis argumentis defendit, verum etiam ad argumentum, pro affirmativa ſententia, modo allatum, reſpondet.

phonſus, ut aliis ſponſalibus cum CHRISTINA ERICI VI. Regis Daniæ filia celebratis, hanc in locum Violantæ ſubſtituere atque in uxorem ducere promiſerit. Quod vero divortii propoſitum, non ſolum gravibus Alphonſum inter & Jacobum anſam præbuit ſimultatibus, imo & bellis; ſed & inopinata Violantæ fœcunditate, dum Chriſtina adhuc in itinere verſaretur, patefacta, effectu prorſus caruit *y*). De THEOBALDO Vaſconum Sæc. XIII. Rege MARIANA *z*) tradit, eum tres habuiſſe conjuges, quarum primam Lotharingiæ cujusdam Comitis filiam, GERTRUDEN, ni fallor, dimiſit, quod nullos ex ea filios ſuſciperet, idque juſſu Pontificum, id eſt, Epiſcoporum factum eſſe idem MARIANA auctor eſt *l. c.* Ita quoque ALPHONSUS III. Sæculo XIII Luſitanorum Rex, divortium, obtentu infœcunditatis ac ætatis provectioris, cum MATHILDE Bononienſi fecit *a*). Ad

y) Uti teſtantur MARIANA, in *Hiſt. de Rebb. Hiſp. Lib. XIII. C.* 9. BERNHARDUS GOMESIUS, *de Reb. Franc. Ximen. Lib. XV. p.* 515. in BELII *SS. Rer. Hiſp. Tom. III.* Add. IMHOFF *Hiſt. Hiſpan. Geneal. p.* 53. In eodem Caſtellæ regno, inter HENRICUM IV. Sæc. XIV. Regem ac BLANCAM JOHANNIS II. Arragoniæ Regis filiam, divortium factum fuiſſe idem MARIANA, *Lib. XX. C.* 15. refert; cui addi poſſunt AELIUS ANTON. NEBRISSENSIS *RR. Hiſp. ſub Ferdinand. & Iſabell. geſtar. ab initio*; & FRANC. TARAFFA *de Regib. Hiſp. pag.* 733. Si tamen hæc loca curatius examinantur, non tam ob ſterilitatem uxoris, quam potius ob impotentiam mariti iſtud divortium factum fuiſſe, videtur.

z) *Lib. XIII. Cap.* 9.

a) Uti refert DUARDUS NONIUS *de Vera Regg. Portugal. Geneal.* in HISPAN. ILLUSTR. *Tom. II. p.* 1258. *& ſq.* & MARIANA, *Lib. XIII. C.* 4. Pontificem autem Romanum, divortium hoc quam maxime impro-

Ad divortia, ſed nonniſi tentata, pertinet quoque exemplum CAROLI II. Angliæ Regis, cui Proceres nonnulli, cum de ejus prole deſperarent, divortium cum CATHARINA Luſitanica ſuadebant, variisque machinationibus ac artificiis id effici poſſe coram Rege clamitabant. Et primo quidem impetu Carolum propoſito annuentem fuiſſe, atque in Conventu Communium, quæſtionem, annon legitimo modo a Catharina diſcedere poſſet, proponi jamjam juſſiſſe, paulo poſt vero pœnitentia ductum a propoſito rurſus reſiliiſſe, BURNETUS auctor eſt *b*), e verſione gallica ita ſcribens: *la choſe alla ſi loin, que le jour etoit pris, pour faire la propoſition dans la Chambre des Communes; trois jours ſeulement avant celui-là, le Roi donna un contreordre & dit, que l'expédient ne lui plaiſoit pas, & qu'il n'y falloit plus ſonger:* deinde paucis interjectis, poſtquam BURNETUS alios modos imo & inſidias ab aulicis propoſitas, quibus ſeſe a conjugio cum Catharina Carolus liberare poſſet, retuliſſet, pergit: *le Roi frappé d'horreur à ces propoſitions repréſenta, qu'il ſeroit infame de rendre une pauvre Dame malheureuſe, ſeulement parcequ'elle étoit ſa femme & n'avoit point eu d'enfans, ſans qu'il y eut de ſa faute.* Carolus itaque matrimonium cum Catharina continuandum cenſuit, nulliſque liberis ex ea ſuſceptis deceſſit, ſuccedente in regno fratre ejus Jacobo II.

---

probaſſe, & ob contumaciam Regis, Luſitaniæ regnum per plures annos interdicto ſubjeciſſe, idem MARIANA, *Lib. XIII. C.* 12. nos docet.

b) *Mém. de la Grande-Brétagne, L. I. p. m.* 528.

Plura alia, quæ huc referri poſſent, exempla exotica prætermitto, veluti OTTOCARI ac PREMISLAÏ Bohemiæ Ducum; JOHANNIS BASILIDIS, Ruſſorum Principis; FRIDERICI BELLICOSI, Ducis Saxoniæ; RENATI, Lotharingiæ Ducis; VINCENTII II, Ducis Mantuani aliorumque *c*); atque ad ea propero, quæ Gallorum eorumque Principum Annales nobis ſuppeditant exempla.

§. XIX.

EXEMPLA IN GALLIA

In regno Francorum, ſub Merovingicæ, imo etiam aliquamdiu ſub Carolingicæ ſtirpis Principibus, laxioribus Romanorum circa divortia moribus cum Codice Theodoſiano, uti videtur, in rempublicam jamjam introductis ac receptis, inſignem quoque ac fere illimitatam inter privatos obtinuiſſe ac viguiſſe repudiorum licentiam, vel ſolæ iſtæ Veterum Formularum collectiones abunde teſtantur, in quibus quippe quaſi de re ſæpius obvia ſatisque frequente inter alias formulas quoque exhibentur formulæ libelli repudii, ex quarum præſcripto conjuges, ob ſolam etiam animorum diſcordiam, conjugale vinculum, ſuo plane arbitrio ac citra ullam Judicis cujuscunque auctoritatem, ſolvere aliasque nuptias contrahere potuiſſe adparet *d*): donec tandem ſequiori ætate, Juris Canonici aucto-

---

c) De quibus fuſius agit B. G. STRUVIUS in *Jurispr. Heroïca*, *Part. IV. Cap. II. & III.*

d) Pertinet huc imprimis formula libelli repudii, quam habet MARCULFUS MONACHUS *Lib. II. Form.* 30. apud BALUZIUM, *Capitular.*

ritate in Gallia magis magisque in dies invaleſcente, hæc divortiorum licentia cohiberi ac valde reſtringi cœpit *e*). Quis itaque mirabitur, inter ipſos Reges Francorum primæ atque etiam ſecundæ ſtirpis reperiri, qui conjugalia, quibus tenebantur, vincula facillimo modo ſolverunt, uxoresque ſuas leviſſimis ac injuſtiſſimis de cauſis thoro ſolioque detruſerunt? Exempla quædam ex illorum temporum annalibus afferre animus eſt, & quidem ea præſertim, quæ ad tractationis objectum propius ſpectant.

§. XX.

DAGOBERTI I. REGIS DIVORTIUM DUPLEX

Ita nobis traditur DAGOBERTI I. divortium duplex, qui iteratis vicibus ob ſterilitatem uxores dimiſit, ut teſtantur FRAGMENTA de *rebus geſtis Dagoberti I. f*) his verbis: *At Dagobertus in adminiſtrando regno præclarus uni vitio ſub-*

Regg. Francor. Tom. II. p. 423. ad quam vid. TH. BIGNONIUS in *notis*. Ab hac paululum differt alia, quæ inter FORMULAS VETERES SECUNDUM LEGEM ROMANAM, legitur *Form.* 19. apud eundem BALUZIUM *l. c. pag.* 479. Unde & HADRIANUS VALESIUS *RR. Franc. Lib. XXIII. ad A.* 697. ait: *morem fuiſſe Francis uxores male convenientes bona gratia dimittere, ita ut vir & uxor alterius matrimonii contrahendi haberet poteſtatem. Multi igitur prætextentes ſe cum uxoribus concorditer & mutuo amore vivere non poſſe, invitas dimittebant, ut alias ducerent. Nec reges modo, qui quicquid libuerit licere ſibi putant ita faciebant: verum etiam privati, quos uxorum ſuarum faſtidium ceperat, beneficio legis utebantur.*

e) Conf. HEINECCIUS in *Elem. Jur. Germ. Lib. I. tit. XIV.* §. 324. *ſeqq.*

f) Apud DUCHESNE *SS. RR. Franc. Tom. I. pag.* 653. & apud SURIUM in *Vit. Sanctor. Tom. III.*

jacuit, immodico deditus amori mulierum. Unde accidit, ut legitima conjuge ſua, ob ſterilitatem repudiata, alteram ſibi copulavit. Cumque id flagitium in eo Pontifices, imprimis autem vir ſanctiſſimus & mirabilium operum patrator Præſul Amandus, reprehenderent; ille indignatione & faſtu regio incitatus eundem venerabilem Antiſtitem, non abſque injuria e ſuo regno ejecit: ac dein paucis interjectis: *interea Dagobertus Rex cum non haberet filium, qui ipſi in regno ſuccederet, ea cauſa mœrens, tertiam ſibi adſcivit conjugem.* Conſentaneus eſt huic loco, ille ANONYMI cujusdam MONACHI Dagoberto coætanei, in *Chronico Cap. XXII.* ita ſcribentis *g*): *cumque Caballonum juſtitiæ amore, quæ cœperat perficienda, ipſa intentione pergeret; poſt per Auguſtodunum Autiſiodorum pergens; indeque per Civitatem Senonas Pariſios venit. Ibique Gomatrudem Reginam Romiliaco villa*, eo quod eſſet ſterilis, *cum conſilio Francorum relinquens, Nanthildem quandam ſpecioſiſſimi decoris puellam in matrimonium accipiens Reginam ſublimavit.* Notanda hic præcipue veniunt verba *cum conſilio Francorum*, ex quibus patet, aſſentatores ac ſuaſores hujus divortii in aula Regia plures exſtitiſſe: epiſcopos vero regni, factum Dagoberti omnino improbaſſe, ex loco ſuperius citato ſat clare adparet *h*). En exemplum ſtirpis Me-

---

g) Apud eundem DUCHESNE *l. c. p.* 579.

h) Ipſiſſimis hujus Chronici verbis idem nobis tradit, FREDEGARIUS in *Chronico Cap.* 58. qui tamen deinde *Cap.* 60. ubi uxores Dagoberti nominat, Gomatrudem plane omittit inter illas, quas, uti dicit, ad inſtar Reginas habuit Dagobertus.

rovæorum. Memoratur quoque divortium Majoris Domus Pipini Heristallii *i*), qui poſthabita Waltrude duxit Alheidam, ex qua genuit Carolum Martellum; uti teſtantur *Annales Fuldenſes ad A.* 714. *k*) & *Continuator* Fredegarii *cap.* 103. *l*) ſed non additur divortii hujus cauſa.

§. XXI.

CAROLI M. DIVORTIUM

Carolidarum in promptu ſunt exempla duo, Caroli Magni & Lotharii II. Regis. Carolum Magnum Imperialis dignitatis in Occidente reſtauratorem, plures habuiſſe uxores, notum eſt. Desideratam autem Longobardorum Regis Desiderii filiam, ſive ſecundum alios Hermengarden dictam, primam ipſius legitimam fuiſſe conjugem, matris Berthæ hortatu ductam, unanimis eſt hiſtoricorum iſtius ævi traditio; quod vero matrimonium felici exitu caruit. Pontifex enim Romanus Stephanus IV. jam ante iſtarum nuptiarum celebrationem, omni ope eniſus erat, ne fieret tale conſortium *nequiſſimæ adinventionis*, uti illud vocat in Epiſtola ad Carolum *m*); in qua præterea eidem, monitoriis hiſce litteris non obtemperaturo, anathema minatur. Et Carolus monitiones haſce ab initio ſpernens, matrimonium quidem cum Deſiderata contraxit ac conſumma-

i) Non Pipini brevis, ut Struvius in *Jurisprud. Heroïca, Part. IV. C.* 2. §. 24. putat.

k) Apud Duchesne *Tom. II. p.* 531.

l) Apud Duchesne *Tom. I. p.* 542.

m) Apud Duchesne *Tom. III. p.* 761. *Epiſt.* 41.

vit *n*); ſed brevi tempore elapſo illud iterum diremit. Cauſam divortii ignoraſſe ſe dicit, vel potius ſimulat EGINHARDUS in *Vita Caroli M. cap.* 18. ſecutus forſan hac in re prudentiæ civilis regulas, dum veras allegare cauſas non audebat, falſas adducere nolens. MONACHUS vero S. GALLI *o*), ideo illud divortium factum fuiſſe ait, quod *Deſiderata* clinica i. e. morboſa fuerit & ad *propagandam prolem inhabilis.* Divortium autem hoc tacito ſaltem Romanæ ſedis conſenſu factum fuiſſe, non tam ex verbis SANGALLENSIS, *judicio ſanctiſſimorum ſacerdotum*, quam ex eo adparet, quod ante contractum matrimonium, ut paulo ante vidimus, S. P. ejus diſſuaſor exſtiterit, ac poſtea ex HILDEGARDE, quam Deſideratæ in thoro ſubſtituit Carolus, natos, ipſe P. R. baptizaverit, & ſic pro legitimis liberis agnoverit *p*).

§. XXII.

LOTHARII REGIS DIVORTIUM

Sic quoque LOTHARII II. Lotharingiæ Regis *q*) cum THEUTBERGA BOSONIS filia *r*), factum divortium multis &

n) ANNAL. FRANC. *ad A.* 770. *apud* DUCHESNE *Tom. II. pag.* 4. & 8.

o) *Lib. II. n.* 26. apud DUCHESNE *Tom. II. p.* 132.

p) v. *Vita Caroli M.* INCERTI AUCTORIS apud DUCHESNE *Tom. II. pag.* 53.

q) Qui adeo in ipſa quidem Gallia, non regnavit; cum tamen, is quoque ex Carolingorum proſapia ſit oriundus, ejusdem, cum Theutberga in Gallia quippe nata, divortium, hoc loco commemorandum putavi.

r) Vid. REGINO *ad A.* 856. & CHRON. SAXON. *ad e. a.*

longis anſam præbuit diſceptationibus. Repudium hoc meditans Lotharius, amore Waltradæ captus, diverſorum criminum ream, Theutbergam accuſavit *s*). Cauſa hac primum coram Archiepiſcopis & Epiſcopis Regni diverſis in Conventibus ventilata, eorum Decretis, Theutberga tandem a legitimo dejecta eſt thoro, etiam ex ſententia Patrum in *Concilio Aquisgranenſi III.* lata *t*). Duplex imprimis divortio cauſa prætendebatur, primo inceſtus ac nefandæ veneris crimen, quod, uti ferebant, Theutberga ipſa confeſſa eſſet; ſecundo matrimonium a Lothario jam prius cum Waltrade contractum *u*). Cauſa vero ad S. P. NICOLAUM I. delata partibusque Romam citatis, P. R. non ſolum auctores hujus ſententiæ dignitatibus privavit Eccleſiaſticis *x*), ſed & ipſum Lotharium maximis minis, imo tandem excommunicationis pœna adigere voluit, ut Theutbergam reciperet in conjugem: uti teſtantur EPISTOLÆ, quas ad Lotharium miſit NICOLAUS *y*). Inter epiſtolas haſce a S. P. hac de cauſa conſcriptas, notanda præcipue eſt undecima, continens reſponſionem Nicolai ad libellum ſup-

---

s) HINCMARUS, in *Epiſtol. ad Reges & Epiſcop. Chriſt. de divortio Lothar. & Theutb. Tom. I. Opp. p.* 568.

t) HINCMARUS, *l. c. p.* 574. *& ſeq.* & ſententia Patrum, apud LABBEUM *Concil. Tom. VIII. p.* 741. & apud SIRMONDUM *Concil. Gall. Tom. III. pag.* 191. *Can.* 10. *Concil. Aquisgranenſ. III.*

u) HINCMARUS *l. c. pag.* 575. & ADVENTIUS METENSIS in *ſua Relatione* apud BROWERUM *Annal. Trevirenſ. Lib. VIII.*

x) HERMANNUS CONTRACTUS, *Chron. ad A.* 863. SIGEBERT. GEMBLACENS. *ad. e. a.*

y) Apud DUCHESNE *Tom. III. in fin.*

plicem Theutbergæ, quo ipſa tandem, inſidias vitæ metuens, diverſis ex rationibus, inter quas *ſterilitatem* quoque ipſa allegabat, diſſolutionem matrimonii a S. P. flagitat; ad quæ vero Nicolaus ita reſpondet: *quod autem ſterilis, ut adſeris, permanere dignoſceris, non hæc corporis infœcunditas, ſed viri facit iniquitas.* HADRIANUS II. quoque Nicolai in dignitate Pontificali ſucceſſor matrimonium Lotharii cum Theutberga redintegrare tentavit, nec unquam illud cum Waltrade contractum pro legitimo agnovit *z*). Subſtitit itaque iſtud conjugium de facto licet diremtum, ex ſententia SS. PP. Nec etiam Lothario ſucceſſit filius ejus Hugo ex Waltrade genitus, licet nullos ex Theutberga reliquerit filios; ejusque regnum, eo mortuo, inter patruos fuit diviſum.

§. XXIII.

LUDOVICI XII. GALLIÆ REGIS DIVORTIUM.

Ex Capetingorum ſtirpe, celebre quoque eſt LUDOVICI XII. Galliæ Regis divortium, cum JOHANNA Ludovici XI filia. Quod autem ad ejus cauſas attinet, probe diſtinguendæ ſunt illæ a Rege allegatæ, ab iis, ob quas Pontifex Romanus divortio huic conſenſum præbuit. *Conſanguinitatem, cognationem ſpiritualem, metum, corporis vitium, quo Johanna ad conjugale debitum ac conſummandum matrimonium inhabilis ſit*, fuiſſe rationes, quas Ludovicus in ambienda,

z) *Epiſt.* HADRIANI apud DUCHESNE, *Tom. III. p.* 854.

ambienda, apud S. P. matrimonii diſſolutione, allegavit, plures ſcriptores docent *a*). Eorum tamen nonnulli *b*) duas præterea addunt cauſas, aliam privatam, aliam publicam; nimirum amorem Ludovici erga ANNAM BRITANNICAM, & metum, ne Britannia minor iterum Gallico eriperetur ſceptro *c*). Lite hac ad Pontificem Romanum delata, ejus cognitio ac deciſio ab ALEXANDRO VI. per reſcriptum *d*), ſpectabili conſeſſui Prælatorum in Gallia eſt commiſſa. Verba Bullæ Papalis, quæ nobis hic potiſſimum notanda, illa ſunt, quibus Pontifex Romanus judicibus delegatis injungit, *quod ſi Johanna liberos parere nequeat, & Ludovicus per tempus a jure ſtatutum ei cohabitaverit, operam dando conſummationi matrimonii; ut hoc vel alio impedimento probato matrimonium pro nullo declaretur.* Citatis itaque hunc in finem ad Turonenſem Civitatem, partibus, lite utrinque conteſtata, ac rejectis, uti videtur iis, quæ Johanna ad ſui defenſionem allegarat *e*), ſententia definitiva matrimonium hocce pro nullo eſt declaratum, *cauſis*,

---

a) Imprimis JEAN DE ST. GELAIS, *Hiſt. de Louis XII. p.* 34. *& ſeqq.* *& pag.* 135. *& ſeqq.* & CLAUDE DE SEYSSEL, *Hiſt. de Louis XII. p.* 63. 84. *& ſq.* duo Scriptores coævi a THEODORO GODOFREDO editi: quibus addendi, FERRON continuator PAULI AEMILII in *Ludov. XII. ab initio.* ROBERT GAGUIN, in *Ludov. XII. Lib. II. C.* 2. BEAUCAIRE, *Lib. VIII. Commentar. RR. Gall.* LOBINEAU *Hiſt. de Brétagne, Tom. I. pag.* 823. *& dans les preuves pag.* 1558. ARGENTRÉ *Hiſt. de Brétagne, Lib. XII. pag.* 805.

b) Nimirum FERRON & BEAUCAIRE *ll. cc.*

c) Cf. VARILLAS, *Hiſt. de France, Tom. I. pag.* 8.

d) Quod exhibet BOEHMERUS, *l. ſupr. cit.*

e) LOBINEAU *l. c.*

mediis ac rationibus in ipſo proceſſu declaratis, uti ſunt ipſiſſima ſententiæ verba *f*). Ubi duo notanda, unum quod revera non conſtet, quibus ex cauſis hocce divortium admiſſum fuerit; alterum quodſi etiam judices ad omnes ac ſingulas, tum a Ludovico Rege, tum etiam in Bulla Alexandri allegatas cauſas ſimul in judicando attenderint, tamen adhuc dubitari poſſit, annon hoc matrimonium potius ob defectum conſummationis pro nullo declaratum ſit, quam, cum jam eſſet conſummatum, ob ſolam Johannæ ſterilitatem diremptum fuerit *g*). Præterea ſi hiſtoriam Alexandri VI. ejusque arctiſſimam cum Ludovico XII. conjunctionem conſideramus, plures alias illæ nobis ſuppeditare poſſunt rationes, ob quas adeo facilis S. P. in admittendo hoc divortio fuerit *h*). Verum quamvis ita ſoluto priori matrimonio Ludovicus Annam Britannicam duxerit, tamen & hoc ejus matrimonium prole maſcula caruit; unde inter reliquos regiæ ſtirpis Principes proximus ipſi in regno ſucceſſit Egolismenſis Comitis filius Franciſcus.

§. XXIV.

DIVORTIUM HENRICI IV. REGIS GALLIÆ.

Tandem notiſſimum eſt illud HENRICI MAGNI Galliarum Regis divortium, qui MARGARETHAM VALESIAM,

---

f) Quam vide in DUMONT, *Corps dipl. Tom. III. P. II. pag.* 404. in LÉONARD *Rec. des Trait. de Paix*, *Tom. I. pag.* 415. & in LOBINEAU, *dans les preuves p.* 1559.

g) Unde fallitur utique CHOPPINUS *loco ſuperius* §. *XV. citato*, ubi ex divortio hoc Ludovici XII. probare vult, ſolam ſterilitatem uxoris in Gallia juſtam divortio olim præbuiſſe cauſam.

h) v. GUICCIARDINUS, *Lib. IV. pag.* 376.

internecina iſta die A. 1572 in uxorem duxerat, quam vero poſt plures annos, ſcilicet demum A. 1599, conſentientem dimiſit *i*). Probe autem hic rurſus diſtinguendæ ſunt rationes, quæ pro admittendo divortio, allegatæ fuerunt, ab iis ſcilicet, quæ Regi aliud matrimonium contrahere ſuadebant. Hæ ſunt rationes Status, id eſt tales, quæ ad ſalutem publicam ſpectare videbantur; illæ ſunt rationes Eccleſiaſticæ, quæ hocce matrimonium tanquam Canonibus contrarium condemnare videbantur, & ſine quibus ex ſententia ſaltem Juris Canonici, divortio locus eſſe non potuiſſet. Rationes Status nobis exhibent SULLY *k*) & D'AUBIGNÉ *l*). *La Cour de Parlement*, inquit SULLY, *prit lors les affaires du Royaume à cœur, & par une harangue bien préméditée, que prononça la Guesle procureur général, exhorta le Roi à penſer à un mariage, par lequel il put donner à la France un Dauphin & une ſucceſſion directe, pour éviter les maux, que les collatéraux portent avec Roi m*). Ratio hæc ipſi Regi adeo gravis viſa eſt; ut tandem quamvis admodum ægre, in divortium cum Margaretha conſenſerit *n*). Cauſas

i) SULLY *Mém. Tom. II. Liv. XI. ad A.* 1599. MATTHIEU *Hiſt. de Henr. IV. Tom. II. Liv.* 2. *pag.* 317. *& ſeqq.* THUANUS *Lib. CXXIII.* HARDOUIN PÉRÉFIXE *Hiſt. du Roi Henri le grand, Tom. II. pag.* 298. *& ſeqq.* P. DANIEL *Hiſt. de France, Tom. III. pag.* 1853. LES AMOURS DU GRAND ALCANDRE *par Mlle de Guiſe, Paris* 1786. in quo poſteriori libro, Tom. I. rationes, quæ pro & contra hocce divortium, in Conſilio Status, ventilatæ fuerunt, ſiſtuntur ac Henrici IV. Edictum de hoc repudio habetur.

k) *l. c. Tom. I. pag.* 392.

l) *Hiſtoire Univerſ. Liv. V. ch.* 5. *pag.* 40.

m) Add. PÉRÉFIXE, qui iisdem fere verbis hæc repetit, *l. c. p.* 302.

n) Ut refert quoque SULLY *l. c. Tom. II. pag.* 20. *& ſeqq.* his verbis:

vero Juris Eccleſiaſtici, vi quarum S. P. divortio vel potius declarationi nullitatis, locum eſſe exiſtimavit, optime nobis ſiſtuntur in ipſa Bulla CLEMENTIS VIII *o*), qua uti juris eſt in Gallia, judices delegabat, qui hac de cauſa intra regni limites, cognoſcerent. In ea *conſanguinitas*, *metus*, *cognatio ſpiritualis* ac *deficiens conſenſus* in celebrando matrimonio a Pontifice Romano, tanquam cauſæ præſcribuntur, quibus probatis Judices, matrimonium Henricum inter & Margaretham nullum fuiſſe, pronunciarent. Ne verbulum autem hic de ſterilitate Summus Pontifex dicit. Niſi itaque alias ipſi cauſas Jus Canonicum ſuppeditaſſet; nec populus voti ſui compos factus fuiſſet, nec Rex legitimo modo, ob ſolam ſterilitatis cauſam, a priore conjuge recedere potuiſſet *p*).

Je fus chargé de les aller communiquer au Roi (nimirum ſponſalia cum Maria Medicæa ineunda) *qui ne s'attendit pas à une ſi prompte expédition: auſſi, lorſque j'eus repondu, à la demande qu'il me fit d'où je venois, nous venons, Sire, de vous marier, ce Prince demeura un quart d'heure, comme s'il eut été frappé de la foudre, enſuite il ſe mit à parcourir ſa chambre à grands pas, en rongeant les ongles, ſe grattant la tête & livré à des reflexions, qui l'agitoient ſi violement, qu'il ne put encore longtems me rien dire . . . . Enfin revenant à lui-même, comme un homme qui a pris une dernière reſolution: Hebien, dit-il en frappant de l'une de ſes mains dans l'autre, hebien! de pardieu! ſoit: il n'y a pas remède, puiſque pour le bien de mon Royaume, vous dites qu'il faut que je me marie, il faut donc ſe marier.* Conſenſui Regis ſuum quoque accommodaſſe Reginam ac in diſſolutionem matrimonii conſenſiſſe idem SULLY *l. c.* teſtatur.

o) Eam exhibet Gallice verſam MATTHIEU *l. c. Tom. II. p.* 230.

p) Provocat quidem THUANUS *l. c. pag.* 885. ad exempla, uti illa vocat, domeſtica, quibus probari ait, in Gallia ob ſterilitatem matrimonia diſſoluta eſſe; ubi autem hæc quærenda ſint, non indicat: forſan ſecutus eſt THUANUS CHOPPINI ſententiam, quam vero, falſæ quippe hypotheſi ſuperſtructam, jam ſuperius §. *XV.* & *XXIII.* refutavi.